

חשון תשפ"ו, נובמבר 2025

דו"ח מחקר:

"טוב שכן קרוב"? הקהילה כרשת חברתית תומכת

ד"ר לאה זנבר, בית-הספר לעבודה סוציאלית, המרכז האקדמי הרב תחומי, ירושלים,

ובית-הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה

פרופ' ניק אליסון, המחלקה למדיניות חברתית ועבודה סוציאלית, אוניברסיטת יורק

מחקר זה מומן באמצעות קרן המחקרים של המוסד לביטוח לאומי

תודות

תודה לדוד פיטרמן, מרכז המחקר, על עבודה מחקרית יסודית ומקיפה

תודה לד"ר יפעת פארן על הייעוץ הסטטיסטי הנרחב והמדויק

תודה לחברת הסקרים Panel4All על איסוף הנתונים העשיר

תודה לכל משיבי המחקר שפתחו צוהר לעולמם, ולהבנת סוגיות חשובות בחברה הישראלית

תוכן עניינים

1.....	תקציר
3.....	מבוא
3.....	מערכות התמיכה בחייו של הפרט
6.....	המסגרת התאורטית – תיאוריית ה"קהילתיות" ("Communitarianism")
7.....	התערבויות סוציאליות בקהילה
9.....	השפעת התמיכה הרגשית והסיוע האינסטרומנטלי על מדדי רווחת החיים של הפרט
10.....	השפעת המאפיינים הקהילתיים על הסיוע הפנים-קהילתי
12.....	הבדלים בין סיוע מהמעטפת המשפחתית לזו הקהילתית
13.....	השפעתו של המצב הכלכלי על תרומתם של משאבי התמיכה למדדי הרווחה
14.....	השערות המחקר
15.....	תרשים 1 : מודל המחקר
15.....	שיטת המחקר
15.....	משתתפים
16.....	הליך המחקר
17.....	כלי המחקר
21.....	שיטות ניתוח הנתונים
22.....	ממצאים
23.....	לוח 1. מתאמי פירסון בין כל משתני המחקר, ממוצעים וסטיות תקן
25.....	תרשים 2. ניבוי מדדי הרווחה באמצעות המשתנים הבלתי תלויים. אפקט התיווך של תמיכה מהמשפחה ומהקהילה
26.....	לוח 2. ניבוי מדדי הרווחה באמצעות שייכות קהילתית. אפקט התיווך של תמיכה רגשית מקהילת המגורים וקהילה משמעותית נוספת
27.....	תרשים 3. האפקט הממתן של עוני אובייקטיבי על הקשר שבין שייכות קהילתית לשביעות רצון מהחיים
30.....	לוח 3. בדיקת האפקט הממתן של עוני אובייקטיבי וסובייקטיבי
32.....	לוח 4. ניתוחי רגרסיה היררכית להסבר השונות של עזרה מצויה ועזרה רצויה בקהילה
33.....	דיון
37.....	סיכום : מגבלות המחקר, תרומה תאורטית והמלצות לפרקטיקה
40.....	רשימת מקורות

The Community as an Informal Supportive Social Network

תקציר

מבוא: אנשים החווים מצבי מצוקה נזקקים לתמיכה פורמלית-מקצועית לצד תמיכה בלתי פורמלית מהמערכות המרכזיות בחייהם, המעניקות להן תמיכה רגשית וסיוע אינסטרומנטלי. תמיכה וסיוע אלו צפויים להגביר את רווחתם הנפשית. השילוב בין מערכות התמיכה בא לידי ביטוי בכך שהעובדים הסוציאליים, בעיקר עובדים סוציאליים קהילתיים, המהווים את מערכת התמיכה הפורמלית, מסייעים ללקוחותיהם לחבור להתארגנויות קהילתיות שיעניקו להם את התמיכה הבלתי פורמלית, ואף יוצרים מסגרות תמיכה כאלו בהעדרן. עם זאת, כאשר אנשים מגיעים להסתייע במחלקות לשירותים חברתיים, רוב הטיפול הניתן הוא אישי, בחלקו הנוסף – ניתן טיפול משפחתי, ורק מספר קטן יחסית של עובדים סוציאליים עוסקים בהתערבויות קהילתיות המספקות מענים קהילתיים לצרכים הסוציאליים של האנשים.

הספרות המקצועית הדנה במקומן של הקהילות בחייהם של האנשים מציגה שני תהליכים הפוכים. מחד, בשנים האחרונות, גובר תהליך של מעבר למגורים בערים, כאשר נכון להיום, קרוב ל-60% מהתושבים בישראל מתגוררים במקומות עירוניים (מספר שהינו במגמת עלייה), ולמעשה, רק 8.7% מהאוכלוסייה מתגוררת במקומות שהם קהילתיים בהגדרתם ובצביונם (מושבים, יישובים, קיבוצים, וכדו'). מאידך, "תיאוריית הקהילתיות" המתפתחת בעשורים האחרונים, גורסת שכיום, מקומה של הקהילה בחייהם של האנשים התרחב אל מול מקומה של המשפחה. לפי תאוריה זו, בעוד שבעבר, המשפחה המורחבת היתה זמינה לסייע לפרטים שבתוכה בעיתות שגרה, כמו גם במצבי מצוקה, כיום, ערוצי סיוע אלו עשויים להיות זמינים יותר בקהילות, בין אם מדובר בקהילות המגורים, או קהילות שהפרטים משויכים אליהן על בסיס אפיון מרכזי ("קהילות הזדהות") או על בסיס צורך משותף שברצונם לקדם ולספק עבורו מענה ("קהילות אינטרס"). הפער בין התהליכים הללו טרם התברר, וטרם נחקר אמפירית.

המחקר הנוכחי נועד להבין מהו מקומו של הסיוע הקהילתי כיום, אל מול זה המשפחתי. מטרה מרכזית נוספת היתה לבחון סוגיות אלו בקרב אוכלוסייה של אנשים החיים בעוני, ואשר נצרכים יותר מכל לסיוען של המערכות הפורמליות והבלתי פורמליות. זאת, בייחוד לאור העובדה שלחיים בעוני נילוות מצוקות נוספות אישיות, משפחתיות, תעסוקתיות, חברתיות ובריאותיות. המחקר הנוכחי משווה לפיכך את האופן שבו ההסתייעות בתמיכה הקהילתית מסייעת לאנשים בהגברת רווחתם, בקרב אנשים החיים בעוני לעומת אנשים שאינם חיים בעוני. לבסוף, המחקר בוחן האם ישנו פער בין היקף הסיוע הקיים כיום בקהילות השונות, לבין היקף הסיוע שהאנשים היו מעוניינים לקבל בקהילותיהם. בתוך כך, נבחנה גם השאלה – מהם התחומים שבהם אנשים מצפים יותר מכל להסתייע בקהילותיהם?

שיטה: אוכלוסיית המחקר כללה 2000 משיבים. מתוכם 1062 נשים (53.1%). הגיל הממוצע היה 43.62 (SD=12.91). הכנסתם של 14% מהמשיבים (N=278), היתה מתחת לקו העוני, בדומה למגמות בחברה הישראלית (כאשר אחוז המשיבים מעל לקו העוני היה מעט יותר גבוה במחקר הנוכחי, בהתאם לאוכלוסייה הנוטה יותר להשתתף בסקרים). איסוף הנתונים התבצע באמצעות חברת הסקרים Panel4All, המכילה מאגר של מדגם מייצג מכלל החברה הישראלית, והוא כלל שאלונים למילוי עצמי. קריטריון ההכללה היה גיל 25 ומעלה, במטרה לוודא שהמשיבים נמצאים בשלב מתאים בחייהם בו ניתן לבחון את הכנסתם, ובו הקהילה לסוגיה השונים, מרכזית יותר עבורם. שאלון המחקר כלל את המשתנים הבלתי תלויים: סוג מקום המגורים (עירוני / קהילתי) ורמת השייכות הקהילתית; המשתנים המתווכים: מדדי התמיכה הרגשית והסיוע האינסטרומנטלי שנבחנו בנפרד משלושת מקורות התמיכה: משפחה, קהילת המגורים והקהילה המשמעותית הנוספת בחייהם של המשיבים; המשתנים הממתנים: עוני אובייקטיבי וסובייקטיבי; והמשתנים התלויים: מדדי הרווחה: רווחה אישית, שביעות רצון מהחיים ובדידות, ודפוסי עזרה בקהילה.

ממצאים: כל המשתנים הבלתי תלויים והמתווכים, פרט למדדי הסיוע האינסטרומנטלי, תרמו להסבר השונות של מדדי הרווחה. בנוסף, נמצא כי התמיכה הקהילתית מתווכת את הקשר שבין סוג מקום המגורים והשייכות הקהילתית, לבין משתני הרווחה. בקרב כלל המדגם, תרומתה של התמיכה הקהילתית הניתנת מקהילת המגורים לרווחתם של המשיבים השתוותה ברמתה לזו הניתנת מהקהילה המשמעותית הנוספת בחייהם של המשיבים, ואילו תרומתה של התמיכה המשפחתית גברה עליהן. עם זאת, בבחינה השוואתית של אנשים חיים בעוני (כמשתנה ממתן) אל מול אלו שאינם חיים בעוני, נמצאו קשרים חזקים יותר בין תמיכה קהילתית לרווחה אישית, בקרב אנשים חיים בעוני. בנוסף, משתני הרקע הקהילתיים (סוג מקום המגורים ושייכות קהילתית) ניבאו את רמת העזרה המצויה בקרב משתתפי המחקר, אך כל משתתפי המחקר העידו שהם היו מצפים לקבל עזרה קהילתית במידה רבה יותר בהרבה מזו שהם מקבלים כיום.

מסקנות והמלצות: המחקר מצביע על חשיבות הסיוע הקהילתי כיום, אך איננו מצביע על כך שהוא מחליף את הסיוע המשפחתי. עם זאת, העובדה כי בקרב אנשים חיים בעוני, התמיכה הקהילתית מגבירה את מדדי הרווחה, יותר מאשר בקרב אנשים שאינם חיים בעוני, מצריכה להגביר את ההתערבויות הקהילתיות בקרב אוכלוסייה זו באופן מיוחד. תשומת לב צריכה להינתן לכך שתמיכה קהילתית יכולה להתקבל גם מהקהילות המשמעותיות בחייו של הפרט, בייחוד, אלו הנוגעות לבעיות שאיתן הוא מתמודד, ולא רק מקהילות המגורים. על העובדים הסוציאליים לחבר את לקוחותיהם למערכות קהילתיות כאלו, הנותנות מענה לבעיות הסוציאליות השונות, או לסייע בהקמה של התארגנויות קהילתיות, במידה והן אינן קיימות. יש להביא בחשבון גם את הצורך לייסד התארגנויות קהילתיות במקומות מגורים שאינם קהילתיים, שכן, משיבי המחקר הצביעו על הפער בין הסיוע הרצוי לזה המצוי, גם במקומות מגורים אלו. לבסוף, יש לשים לב לתחומים בהם אנשים מעוניינים להסתייע בקהילותיהם, ולבסס את המענים הקהילתיים בהתאם לכך.

"טוב שכן קרוב"? הקהילה כרשת חברתית תומכת

מבוא

מערכות התמיכה בחייו של הפרט

אנשים החווים מצבי מצוקה שונים נזקקים לתמיכה פורמלית לצד תמיכה בלתי פורמלית. זו הראשונה, נוגעת לתמיכתם של אנשי מקצוע כגון גורמי סיוע בתחום הטיפול הנפשי-רגשי והרפואי, וזו האחרונה, נוגעת לתמיכתם של מעגלים משמעותיים בחייהם של הפרטים, לרוב משפחתיים או חברתיים, היכולים להעניק תמיכה רגשית לצד סיוע אינסטרומנטלי, שיגבירו את רווחתם הנפשית, לעיתים, אף יותר מזו הפורמלית (Dunér & Nordström, 2007; Evans & Feder, 2016; Ullman & Filipas, 2001; Sousa & Rodrigues, 2009). בכללם של אוכלוסיות או מצבים אלו: נשים נפגעות אלימות בין זוגית (Evans & Feder, 2016), זקנים (Dunér & Nordström, 2007), אנשים הסובלים מחולי (Gouin et al., 2016), נפגעי תקיפה מינית (Ullman & Filipas, 2001), משפחות החיות בעוני (Sousa & Rodrigues, 2009), ועוד.

במקרה של אנשים החיים בעוני, מצבם הכלכלי אף עלול להגביר מצוקות אחרות, מפני שפעמים רבות, אין להם את היכולת לרכוש שירותים שיספקו מענים לצרכים השונים, ולכן עלולות להתעצם בעיות הנגרמות ממצבי חיים או ממצוקות כגון זקנה, גירושין, חשיפה לאלימות, ועוד, ולפגוע ברווחתם הנפשית. יתרה מזו, החשיפה שלהם לבעיות חברתיות הנלוות למצבם הסוציו-אקונומי, כמו תחלואה, פשיעה, ועוד, רבה יותר מבכל אוכלוסייה אחרת. לכן, בהעדר עורך כלכלי, נחוץ אף יותר להסתייע בעורך המשפחתי או החברתי/קהילתי (Chen & Cau, 2020; Imran, 2018; Joshi et al., 2017; Krumer-Nevo, 2016, 2017).

ואכן, עובדים סוציאליים, בשונה ממצצועות טיפוליים אחרים, עובדים מתוך גישה מערכתית הסוברת שפעמים רבות, כדי להצליח לסייע לפרט באופן משמעותי יש צורך לגייס את סיוען של מערכות נוספות מרכזיות שאליו הוא משתייך, ויכולות לספק לו את התמיכה והסיוע הנחוצים (Cohen & Shenaar-Golan, 2018; Saleebey, 2006). אלו כוללים שני מרכיבים עיקריים: תמיכה רגשית, המתייחסת להכלת המצוקות והקשיים, עידוד וחיזוק, ועזרה בקבלת החלטות; וסיוע אינסטרומנטלי המתייחס למתן מענה ממשי לצרכיו של הפרט הנחוצים לו לתפקוד היום-יומי, ובעיקר בשעת משבר (כדוגמת סיוע בניהול שוטף של הבית והמשפחה; Zimet et al., 1988; Cohen et al., 2000). ההבנה היא שגם אם האדם מגיע לטיפול הסוציאלי עם בעיות אינדיבידואליות, נחוץ לעיתים רבות לצאת מחדר הטיפול ולרתום את אותן מערכות לטובת תהליך הסיוע.

בפועל, תהליך זה לרוב כולל בעיקר הסתייעות במעטפת המשפחתית (Lemieux, 2014; Martire et al., 2004), ומעט מאוד במעטפת הקהילתית (Jacobson, 2001). הגם שהעבודה הסוציאלית

הקהילתית פועלת כשיטת התערבות מרכזית בפני עצמה, הפרספקטיבה הקהילתית והשימוש בעקרונות הסיוע שלה בהתערבות הפרטנית, מתקיימים ברמה מצומצמת (Weiss-Gal, 2004; Buchbinder et al., 2008). כך נוצר מצב שבו למרות זמינותם של משאבי התמיכה והסיוע בקהילה, הם לא באים לידי ביטוי בהתערבות המקצועית. מלבד העובדה שלעיתים אין די בהסתייעות במעטפת המשפחתית ללא זו הקהילתית, החוסר הזה מורגש בייחוד כאשר המשפחה עצמה נמצאת במוקד הטיפול, והיא בעצמה צריכה סיוע חיצוני (לאור ועמיתיה, 2016), או כאשר מדובר באנשים חסרי עורף משפחתי (קורן-לורנס, 2023). למעשה, גם בהיבט של המעטפת המשפחתית וגם בהיבט של המעטפת הקהילתית, חלו תמורות משמעותיות בעשורים האחרונים. בנוגע למעטפת המשפחתית, הגם שמעורבותה של המשפחה המורחבת, בדגש על הוריהם של בני הזוג מהמשפחה הגרעינית, עודנה משמעותית גם כיום (Cui et al., 2019), מקומה המרכזי של המשפחה המורחבת כמעטפת סיוע דומיננטית ואף בלעדית נחלש בהשוואה לעבר, ממספר סיבות. כיום, שיקולים של קירבה של בני הזוג למקומות התעסוקה שלהם, צורך בהגשמה עצמית וטיפול המשפחה הגרעינית, לא מביאים אותם בהכרח לבחור להתגורר ליד משפחתם (כפי שבעבר), וממילא גם פוחתות נורמות ההסתייעות במעטפת המשפחתית הרחבה (Dubus, 2014; Haj-Yahia, 2019; Mulder & Malmberg; Sung, 2001). רק בחברות מאד מסורתיות ושמרניות נשמר יחסית מקומה של המשפחה כמעטפת סיוע מרכזית, אם כי גם שם הוא נחלש משמעותית לעומת זה שבעבר (Haj-Yahia, 2019).

באשר למעטפת הסיוע הקהילתית, הספרות מצביעה על שתי תמורות בכיוונים מנוגדים. מחד, תהליכי עיור מסיביים בעולם כולו הביאו להתרופפות מקומן של הקהילות בחייהם של האנשים, ואיתו – התרופפות הסיוע הפנים קהילתי והתמיכה החברתית (וול-טיסר ובלית-כהן, 2023). בשנים האחרונות, ולמעשה, לראשונה בתולדות האנושות, כ-55% מאוכלוסיית העולם גרה בערים, שיעור הצפוי לעלות עד לכ-68% עד לשנת 2050. מתגוררים באזורים עירוניים (וול-טיסר ובלית-כהן, 2023; UN ; OECD, 2025; Department of Economic and Social Affairs, 2018). בישראל, המספרים אף גבוהים מכך – 58.8% מהתושבים, נכון להיום (2025), כאשר רק 8.7% מתגוררים באזורים הנקראים כפריים ("rural areas"), כלומר, ביישובים, מושבים, קיבוצים וכו' (כאשר יתר התושבים – כ-32%, מתגוררים ככל הנראה באזורי ביניים, ערים קטנות / "עיירות"; OECD, 2025). מאידך, הספרות מצביעה על פוטנציאל הסיוע הגובר של המעטפת הקהילתית כאשר היא דנה בתמורות בנוגע למקומן של המשפחה והקהילה בחיי הפרט. בעוד שבעבר, המשפחה המורחבת היתה זמינה לסייע לפרטים שבתוכה בעיתות שגרה, כמו גם במצבי מצוקה, כיום, ערוצי סיוע אלו עשויים להיות זמינים יותר בקהילות וברשתות החברתיות (כלומר, התארגנויות

קהילתיות. אין הכוונה לרשתות וירטואליות; Bauman, 2013; Boehm & Cnaan, 2012; Bookman, ;
(2004; Dubus, 2014). אלו האחרונות עשויות להיות קהילות המגורים, או קהילות שהפרטים משויכים אליהן על בסיס "מאפיין קריטי משותף" (לדוגמא: אנשים עם מוגבלויות, נשים חד הוריות, עולים חדשים) ו/או חולקים אינטרס משותף שברצונם לקדם ולספק לו מענה (Boehm & Cnaan, 2012; Reed, 2005).
נראה אפוא כי התמורות הללו במקומן של המעטפת המשפחתית והמעטפת הקהילתית בחייו של הפרט, אינן באות לידי ביטוי במידה מספקת בהתערבויות המקצועיות כפי שהן מתוכננות ופועלות עבורו, וכי דרוש מידע עבור העובדים הסוציאליים שיסייע בידיהם להבין האם ובאילו תחומים ביכולתם לגייס את מערכות התמיכה הקהילתיות לטובת הסיוע לפרטים. מנגנוני תמיכה וסיוע לפרטים קיימים גם היום בקהילות השונות, ומעניקים לחברי הקהילה סיוע בתחומי רווחה שונים, אך ללא מעורבות של אנשי המקצוע מתחום הרווחה (בן-יוסף, 2014), וללא תיווך תואם לאוכלוסיות הרווחה. מכך עולות שאלות המחקר המרכזיות של המחקר המוצע: האם בחלל שנוצר בהיבט של הסיוע של המשפחה המורחבת לחבריה שהתקיים בעבר, יכולה להיכנס הקהילה אליה משתייכים הפרטים, ולהציע ערוצי תמיכה וסיוע? והאם ערוצי תמיכה וסיוע אלו מגבירים את רווחתם של הפרטים, ובפרט בקרב אנשים החיים בעוני, הסובלים מנגישות נמוכה למשאבים?

המחקר הנוכחי נועד לנסות להציע תשובות לשאלות אלו על-ידי בחינה אמפירית של הסוגיות הללו, ועל-ידי כך למלא שתי מטרות: האחת, להעמיק את ההבנה של פוטנציאל הסיוע של הקהילה עבור אנשים עם צרכי רווחה שונים בכלל, ועבור אנשים החיים בעוני, בפרט. זאת מתוך הבנה שגם מצוקות אחרות מתעצמות בקרב אנשים החיים בעוני. בתוך כך, המחקר המוצע ישווה את תרומתו של הסיוע הקהילתי לאנשים החיים בעוני, לתרומתו לכלל האוכלוסייה. המטרה השנייה היא להעמיק את ההבנה של פוטנציאל הסיוע של הקהילה לחבריה באשר הם, גם אלו שאינם מוגדרים כנזקקים לליווי וסעד של שירותי הרווחה באופן תדיר, אך כן זקוקים לסיוע במשברי החיים הפוקדים אותם. כפי שיורחב בהמשך, בכוחו של הסיוע של הקהילה כרשת תמיכה הדדית, למנוע לעיתים רבות את התעצמותם של משברים שהפרטים חווים, ואת הזדקקותם לסיוע טיפולי רחב יותר.

לסוגיות אלו ישנן השלכות על הבנת המענים שצריכים להינתן על-ידי אנשי המקצוע בתחום הרווחה והביטחון הסוציאלי. ובאופן יותר ספציפי – הבנה בנוגע לתחומים שבהם רצוי שהעובדים הסוציאליים יכוונו את לקוחותיהם אל עבר התמיכה והסיוע הקהילתיים, ויסייעו בתיווכים הנחוצים לשם כך. למיטב ידיעתנו, למרות חשיבות הנושא, סוגיות אלו טרם נבחנו. תיאוריית ה'קהילתיות' מאפשרת להבין את התמורות שחלו במקומה של המעטפת הקהילתית בחייו של הפרט, ואת פוטנציאל הסיוע העולה מהן, ולפיכך מהווה את המסגרת התאורטית למחקר הנוכחי.

המסגרת התאורטית – תיאוריית ה"קהילתיות" ("Communitarianism")

תיאוריית הקהילתיות המתפתחת בעשורים האחרונים, מתייחסת לנטייתם של האנשים לרצות לקחת חלק פעיל בקהילותיהם, לא רק בשל האילוץ שנוצר עם הריחוק של הפרטים ממשפחותיהם המורחבת, אלא מתוך בחירה אידאולוגית, כמו גם הכרה בערך התועלת שבה. התפיסה העומדת מאחורי כך היא שמטרות רווחה רחבות לא יכולות להיות מושגות רק באמצעות פעילותם של יחידים, אלא באמצעות חבירה לכלל. לפיכך, חברות בקהילה צריכה לכלול את החלפתם של טובין ושירותים המסייעים לפרטים – אלו לאלו, מתוך תחושה של חלוקת מטרות משותפות, הזדהות עם ערכיה של הקהילה ונורמות מוסכמות, ועם הזמן, גם היסטוריה קהילתית משותפת ואף תרבות (Etzioni, 2009; Meadowcroft, 2008; Viola, 2004). זאת ועוד, "קהילתניים" (אנשים הדבקים בעקרונות ה"קהילתיות"), מאמינים שזוהי אחריותה של הקהילה לספק מענים לצרכים הקהילתיים השונים, ושאחריות זו מוטלת בפועל על חברי הקהילה עצמם, ולפיכך הם מעודדים השתתפות פעילה של תושבים ביוזמות קהילתיות שונות (Etzioni, 2007, 2011). תהליכים אלו מאפיינים במיוחד מקומות מגורים קהילתיים (לדוגמא: קיבוץ, ישוב קהילתי, מושב), המציבים את הקהילה במוקד החיים (Boehm et al., 2018), אך גם נוגעים למקומות שאינם קהילתיים בהגדרתם, בהם לתושבים חשוב להיות מעורבים בנושאים הנוגעים לגורלם, כמו מסגרות החינוך, השירותים החברתיים הזמינים להם או לילדיהם, ועוד (בהם וכהן, 2012).

מטבע הדברים, תהליכים אלו חיוניים עוד יותר עבור אוכלוסיות החיות בעוני, שכאמור, צורכי הרווחה שלהם רבים בהשוואה לאוכלוסיות אחרות מחד, ויכולתם לרכוש שירותים שיספקו מענים לצרכי החיים השונים נמוכה מזו של אוכלוסיות אחרות מאידך, והם פגיעים יותר מבעיות חברתיות הנגרמות ממצבם הסוציו-אקונומי, כמו תחלואה, חשיפה לפשיעה, ועוד (Imran et al., 2018; Krumer-Nevo, 2016, 2017). ביכולתם של תהליכים קהילתיים אלו אפוא, לפצות על החוסרים שחווים אנשים החיים בעוני, ולהגביר את רווחתם ושביעות רצונם מחייהם (Etzioni, 2015a, 2015b). מעבר לכך, תהליכים אלו מאפיינים גם קהילות שאינן חולקות מקום מגורים משותף, אלא חולקות מכנה משותף משמעותי עבור חבריהן (למשל, על בסיס שיוך אתני או דתי, הורים שחוו שכול, ועוד), או אינטרס מרכזי שברצונן לקדם יחד, כמו למשל קידום זכויות לעולים חדשים, והנגשת שירותים עבור אנשים עם מוגבלויות (Boehm & Cnaan, 2012; Weil, 2005).

התערבויות סוציאליות בקהילה

העבודה הסוציאלית בכלל, והעבודה הסוציאלית הקהילתית בפרט, אמונות על חיזוק המעטפת הקהילתית ופוטנציאל הסיוע שלה, בדגש על סיוע המספק מתן מענים לצרכי הרווחה השונים בעיתות משבר, אך גם בעיתות שגרה (Boehm & Cnaan, 2012); או אם לדייק – גם בעיתות שגרה חשובה העבודה על חיזוק המעטפת הקהילתית, כך שתוכל לתפקד בעיתות משבר, ולהעמיד את ערוצי הסיוע הנחוצים לטובת חבריה (Boehm & Cnaan, 2012; Delgado & Humm-Delgado, 2013; Pavelová, 2014). לצורך כך, עורכים העובדים הסוציאליים תהליכים מקדימים של "איתור צרכים" וזיהוי הבעיות הסוציאליות השונות (Delgado & Humm-Delgado, 2013; Placido & Cecil, 2014). לאחר זיהוי הצרכים, העובדים הסוציאליים מפעילים התערבויות סוציאליות בקהילה שיתנו מענה עבורם. לשם כך, הם עושים בדרך כלל שימוש באחד משני מודלים מרכזיים של התערבות: מודל ה"תכנון החברתי", ומודל ה"פיתוח המקומי" (או: "פיתוח יכולת קהילתית"). מודל ה"תכנון החברתי" מתמקד בדרך כלל בפיתוח שירותים או בשיפור השירותים הקיימים, בעיקר לאוכלוסיות הרווחה (לדוגמא: שירותים לאנשים עם מוגבלויות, לזקנים, לאנשים נפגעי התמכרויות, ולאנשים מחוסרי תעסוקה). במודל ה"פיתוח המקומי" הדגש ניתן על חיזוק היחסים שבין חברי הקהילה, הלכידות והשייכות הקהילתית שלהם, והיכולת לפתח בעצמם מענים לצרכים השונים. לעיתים, התערבויות קהילתיות משלבות בין שני המודלים הללו, כמו גם עושות שימוש במודל שלישי נוסף של "פעולה חברתית", הנוקט באמצעי אקטיביזם מחאתיים המפעילים לחץ על השלטון או מוסדותיו, במידה ולא ניתן להשיג את המבוקש באמצעות שני המודלים הקודמים (Rothman, 1996, 2007).

למעשה, השימוש במודל התכנון החברתי במכלול ההתערבויות הסוציאליות הוא אולי השכיח ביותר, מאחר והוא מאפשר מענה ישיר ומקיף לצרכי הרווחה השונים, וגם מכיוון שהוא מאפשר מתן מענה מיידי לצרכים, וההתערבויות המשתמשות בו הן בדרך כלל פחות ארוכות טווח לעומת התערבויות המשתמשות בשני המודלים הנוספים (Rothman, 1996, 2007; Weil, 2005). זאת, מאחר והוא לרוב מתבסס על כך שהעובד הסוציאלי עצמו הוא זה אשר מוביל את ההתערבות באופן דומיננטי, ולא התושבים או חברי הקהילה (Rothman, 1996). לעומתו, מודל הפיתוח המקומי, כרוך בתהליכים שהינם יותר ארוכי טווח, משום שבמקום להציע פתרונות מיידיים לבעיותיהם של חברי הקהילה, הוא מספק להם לאורך זמן את הכלים לעשות זאת בעצמם. כך שלמרות שבטווח המיידי לא חל שינוי במצבם של חברי הקהילה, עם הזמן הם לומדים לפתור את בעיותיהם בכוחות עצמם, חווים תהליך של העצמה ופיתוח עצמאות, ומפחיתים את התלות באנשי המקצוע (Boehm & Cnaan, 2012; Boehm & Staples, 2002). הדבר נעשה בעיקר על-ידי

גיוס פעילים קהילתיים מתנדבים, נציגים מקרב הקהילה עצמה, המכירים את צרכי הקהילה מקרוב, ומייצגים אותה מול אנשי המקצוע או נציגי הארגונים והממסד (הרשות המקומית) שאמונים על מתן מענה לצרכיהם, וגם לוקחים חלק בהפעלת ההתערבויות בשדה (Levy & Itzhaky, 2011; Rothman, 2007).

תובנות אלו הביאו בשנים האחרונות להתבססותן של התערבויות של עובדים סוציאליים קהילתיים, המתמקדות בחיזוק הלכידות הקהילתית, הסולידריות ההדדית, וערכים חברתיים של סיוע הדדי בקהילה, בפרט באוכלוסיות המצויות במצב סוציו-אקונומי נמוך. דוגמאות לכך ניתן לראות בתוכניות קהילתיות המתקיימות בארץ ובעולם בתחומים השונים, גם במקומות מגורים שאינם קהילתיים (בהגדרתם, או בציפיותיהם של התושבים). ביניהם: "אם לאם" – תוכנית בה אימהות ותיקות מספקות חניכה לאימהות חדשות בקהילה, תמיכה וליווי רגשיים ואינסטרומנטליים במעבר להורות, כמו גם מזהות אצלן סימני מצוקה של דיכאון לאחר לידה, אלימות בין-זוגית, ועוד, ומפנות אותן במידת הצורך לסיוע מקצועי (Barkin et al., 2021; Cwikel et al., 2021; Dubus, 2014; "בנק הזמן" – תוכנית המבוססת על חליפין של שעות בין חברי הקהילה, המוקדשות לסיוע הדדי (כל חבר בתוכנית מיידע את מרכזי הפרויקט על כישוריו ויכולותיו לתרום לזולתו, וכך ניתן לפנות אליו לקבלת הסיוע, כאשר גם הוא כמובן פונה ליתר חברי הקהילה, על בסיס כישוריהם ויכולותיהם, אותם, הם מעמידים לטובת הכלל; Harris, 2007; Collom, 2007; Cao, 2015; Lozano-Oyola & Fernández, 2020); ותוכניות כדוגמת "אשכולות סיוע קהילתיים", או "שכנות טובה", בהם העובדים הסוציאליים מעודדים את יצירתם של "תתי-קהילות", או קבוצות של מספר שכנים, שלא בהכרח קיימו ביניהם קשרי שכנות קודם לכן, ומספקים להם כלים של התארגנות קהילתית, המאפשרים להם לזהות מצוקות וצרכים בקרב שכניהם, ולהיות שם האחד עבור השני בזמנים של מצוקות קולקטיביות או פרטניות (המחלקה לעבודה קהילתית רעננה, 2018; Akimoto et al., 2014). במובן הזה, ניתן לומר שגורמי הסיוע הפורמליים, במקרה זה – העובדים הסוציאליים הקהילתיים, מסייעים בהבניה של רשתות התמיכה הבלתי פורמליות, ונוצר שילוב בין ערוצי הסיוע הפורמליים-המקצועיים, לבין ערוצי הסיוע הבלתי-פורמליים המבוססים על הרשתות החברתיות-הקהילתיות (Zanbar & Itzhaky, 2014).

הדוגמאות של התוכניות הקהילתיות האלו ממחישות כיצד הסיוע הפנים-קהילתי מספק מענים שבעבר ניתנו על-ידי המעטפת המשפחתית, בשל העובדה שהוא זמין יותר, פיזית-גיאוגרפית, אך גם במובן הרעיוני-מהותי, כלומר, רצונם של חברי הקהילה להיות שם אלו עבור אלו (Dubus, 2014). מעבר לכך, דוגמאות אלו ממחישות כיצד הסיוע הפנים-קהילתי נותן מענה לצרכים סוציאליים בסיסיים של הפרטים, באופן המאפשר להם להתעלות על חסרונם כלכליים ועל היעדר היכולת לשלם עבור שירותים מקצועיים שיסייעו להם, מתוך הבנה שלעיתים רבות, התשובות נמצאות בקהילה. תפיסת הקהילה כרשת חברתית

שבה צרכיהם של הפרטים ומשאביהם האישיים משלימים אלו את אלו, מאפשרת זאת. בנוסף, סיוע זה עשוי למנוע את התפתחותן או החמרתן של מצוקות שונות (Lozano-Oyola & Fernández, 2020). מסיבות אלו, דפוסי סיוע פנים-קהילתיים אלו חשובים עוד יותר בקרב אוכלוסיות החיות בעוני, שאכן מתמודדות אף יותר עם צרכים סוציאליים רבים אשר אין באפשרותן לרכוש שירותים כנגדם (Krumer-Nevo, 2016; Gelkopf et al., 2017). באמצעות הסיוע הפנים-קהילתי, ניתן לתת מענים לצורכי התושבים גם בזמנים של משברים קולקטיביים התוקפים את כלל חברי הקהילה, כדוגמת דחק ביטחוני, אסונות טבע, ומגפות (Gelkopf et al., 2020; Landi & Limongelli, 2021; Gatti & Procentese, 2021; al., 2012), וגם במצבים של משברים אינדיבידואליים שהפרטים חווים כדוגמת פגיעה, חולי ואשפוז ממושך או מוות במשפחה, גירושין, פיטורין, פגיעה מינית, ומשבר כלכלי. צרכים אלו כוללים גם סיוע אינסטרומנטלי (לדוגמא – סיוע בניהול הבית; עזרה עם הילדים; סיוע בעריכת קניות בכלל, ובקניית תרופות בפרט; עזרה באספקת מזון; וסיוע כספי), וגם תמיכה רגשית (Cwikel et al., 2021; Dubus, 2014; Nouman & Benyamini, 2019).

דברים אלו מעלים את השאלה – האם הסיוע הקהילתי הניתן כיום אכן מחליף לעיתים את זה אשר סיפקה המשפחה המורחבת בעבר? והאם ביכולתו של הסיוע הקהילתי להגביר את רווחתם האישית של האנשים ושיעור רצונם מחייהם, ולהפחית את תחושת הבדידות? בתוך כך עולה השאלה – האם קשרים אלו שבין תמיכה וסיוע קהילתיים לרווחתו של הפרט, מתקיימים בעוצמה חזקה יותר בקרב אנשים החיים בעוני? סקירת הספרות בחלקים הבאים תתייחס לשאלות אלו, וגם תרחיב אודות הגורמים המשפיעים על הסיוע הפנים-קהילתי.

השפעת התמיכה הרגשית והסיוע האינסטרומנטלי על מדדי רווחת החיים של הפרט

תמיכה חברתית כוללת תמיכה רגשית וסיוע אינסטרומנטלי, הניתן לפרטים על-ידי דמויות בעלות חשיבות בחייהם: בני משפחה, חברים, ואחרים משמעותיים (Norris et al., 2005; Zimet et al., 1988). ההיבט הרגשי מתייחס להכלת המצוקות והקשיים, עידוד וחיוזוק, וסיוע בקבלת החלטות, וההיבט האינסטרומנטלי מתייחס למתן מענה ממשי לצרכים של הפרט בשעת משבר (ר' דוגמאות לעיל – סיוע בניהול הבית, באספקת מזון, וכדו'). בנוסף, התמיכה החברתית כוללת גם את עצם הידיעה שגורמי התמיכה זמינים עבור הפרט בעת שיוזקק להם (Cohen et al., 2000; Gottlieb & Bergen, 2010; Norris et al., 2005; Zimet et al., 1988). מסיבה זו, מעבר לכך שהתמיכה הרגשית והסיוע האינסטרומנטלי מסייעים לפרטים לצלוח משברים ומצוקות שונות, הם תורמים להם לאספקטים נוספים חיוביים בחייהם, משום שהם נוסכים בפרטים ביטחון מעצם הידיעה שמישהו זמין עבורם להגיש סיוע, ומאפשרים להם להבין עד כמה הם משמעותיים

עבור אחרים (Gottlieb & Bergen, 2010; Norris et al., 2005). בהתאם לכך, הספרות האמפירית מצביעה על כך שתודות לתמיכה רגשית ואינסטרומנטלית, הן מהמעטפת המשפחתית, והן מהמעטפת הקהילתית, גוברת רווחתם האישית ושביעות הרצון מהחיים של אנשים המתמודדים עם קשיים ומצוקות שונות. ביניהם: אימהות לילדים עם הפרעה על הספקטרום האוטיסטי (Ekas et al., 2010), פליטים (Newman et al., 2018), זקנים (Wang et al., 2016), ואנשים עם מוגבלויות (Emerson et al., 2021).

באופן דומה, תמיכה רגשית ואינסטרומנטלית מהמשפחה והחברים מפיגה את תחושת הבדידות של הפרטים המקבלים אותה (Lee & Goldstein, 2016; Kwag et al., 2011; Yildirim & Kocabiyik, 2010). כלומר, אין די בעצם הימצאותם של קשרים משפחתיים וחברתיים בשביל להפחית את תחושת הבדידות של הפרטים, אלא יש לוודא שקשרים אלו יבואו לידי ביטוי בכך שהפרט יחוש שהגורמים התומכים בחייו אכן נמצאים שם בשבילו, רוצים לסייע לו ומשקיעים בכך מאמץ וזמן, וחפצים בטובתו. במילים אחרות, התמיכה והסיוע הניתנים לפרט, מוציאים מן הכוח אל הפועל את המאפיינים החיוביים והחזקים של הקשרים המשפחתיים והחברתיים, ומשקפים לפרט עד כמה הוא מוקף באהבתם ודאגתם של הסובבים אותו (Norris et al., 2005; Paykani, 2021; Zimet et al., 1988), ולכן הם יכולים להפחית את תחושת הבדידות שלו (Lee & Goldstein, 2016; Kwag et al., 2011; Yildirim & Kocabiyik, 2010). לאור זאת, השערת המחקר הראשונה היא שתמיכה רגשית וסיוע אינסטרומנטלי, הן זה הניתן על-ידי המעטפת המשפחתית, והן זה הניתן על-ידי המעטפת הקהילתית, יהיו קשורים לרמות גבוהות יותר של רווחה אישית ושביעות רצון מהחיים, כמו גם לרמות נמוכות יותר של בדידות.

השפעת המאפיינים הקהילתיים על הסיוע הפנים-קהילתי

כאמור, המעטפת הקהילתית עבור הפרט יכולה להתבסס על קהילות משני סוגים: הקהילה המקומית, בה הוא מתגורר, או קהילה אליה הוא חש שייך בעקבות מאפיין קריטי עבורו (Boehm & Cnaan, 2012; Reed, 2005). המאפיין הקריטי עשוי להיות נוגע לאפיון מהותי בזהותו של הפרט, כגון שיוך אתני, דתי, נטייה מינית, או להתמודדות משמעותית בחייו של הפרט (כדוגמת הורים שכולים, אנשים נפגעי התמכרויות, ועוד), ולכן קהילות מסוג זה מכונות "קהילת הזדהות"; או מאפיין הנוגע למטרה חשובה שברצונו של הפרט לקדם, כדוגמת מענים לאנשים עם צרכים מיוחדים, שירותים לעולים חדשים, ועוד, ולכן הקהילה במקרים אלו מכונה לרוב "קהילת אינטרס" (סדן, 2009; Weil, 2005; Reed, 2005; Boehm & Cnaan, 2012). בכל אחת מהקהילות האלו, ישנו משקל מכריע לתחושת השייכות הקהילתית של חברי הקהילה. שייכות זו מתייחסת למידה שבה חברי הקהילה תופסים את עצמם כחלק מהקולקטיב, ומאמינים שהקהילה צריכה

להיות מאופיינת במעורבות ההדדית, ושהצרכים האישיים של הפרטים יכולים וצריכים לקבל מענה גם באמצעות הכלל (McMillan, 2011; Newbrough & Chavis, 1986). שייכות קהילתית כוללת ארבעה מרכיבים: חברות, השפעה, אינטגרציה ושביעות רצון, וחיבור רגשי. מרכיב החברות מאופיין בקשרים החברתיים שיש לאנשים בקהילה, תחושת הביטחון שיש לחברי הקהילה בה המאפשרת להם להתאחד וליצור קשר ללא מכשולים. מרכיב ההשפעה מתייחס להשפעה הדדית שיש לפרטים בקהילה. מרכיב האינטגרציה ושביעות הרצון מתייחס לסיפוק צרכי החברים על-ידי המשאבים המתקבלים דרך החברות בקבוצה. לבסוף, החיבור הרגשי ניוון מטיב האינטראקציה בין חברי הקהילה, היסטוריה משותפת של חברי הקהילה, השקעת הפרטים בה ותמיכתם אלו באלו (McMillan, 2011; McMillan & Chavis, 1986). בהתאם לכך, הספרות האמפירית הבוחנת את תאוריית ה'קהילתיות', מצביעה על כך שאנשים עם תחושת שייכות קהילתית גבוהה יותר, מדווחים על התגייסות לסיוע לצרכי הקהילה ברמות גבוהות יותר (Perkins & Long, 2002; Zanbar & Ellison, 2019). לאור כך, השערנו היא שככל שהמשיבים ידווחו על רמות שייכות קהילתית גבוהה יותר בנוגע לקהילות שלהם, כך הם ידווחו על רמות גבוהות יותר של תמיכה וסיוע פנים-קהילתיים.

היבט נוסף נוגע לאופייה של קהילת המגורים. מקומות מגורים נבדלים זה מזה באופיים הקהילתי, והם כוללים מקומות מגורים עירוניים, ללא הווי קהילתי, ולעומתם, יישובים קהילתיים, מושבים, או קיבוצים (ולעיתים גם שכונות), עם חיי קהילה פעילים והווי קהילתי נוכח בחייהם של התושבים (Boehm et al., 2018; Daley & Avant, 2013; Scales et al., 2013). מהבחינה הזו, אפיון מקום המגורים כ'קהילתי' או 'לא קהילתי' עשוי להשפיע על הסיוע הפנים-קהילתי במקרים של התמודדות עם משברים קולקטיביים. כך למשל, נמצא כי תושבי מקומות מגורים קהילתיים דיווחו על רמות נמוכות יותר של דחק עקב מצוקות ביטחוניות לעומת תושבי מקומות מגורים שאינם קהילתיים, תודות לסולידריות הקהילתית החזקה המאפיינת אותם (Gelkopf et al., 2012). בהתאם לכך, השערנו היא שתושבי מקומות מגורים קהילתיים ידווחו על רמות גבוהות יותר של תמיכה וסיוע פנים-קהילתיים, מתושבי מקומות מגורים שאינם קהילתיים.

בנוסף, הספרות מצביעה על כך שתושבי מקומות מגורים קהילתיים וכן אנשים המדווחים על רמות שייכות קהילתית גבוהה, מדווחים על רמות גבוהות יותר של מדדי רווחה מאשר תושבי מקומות מגורים שאינם קהילתיים ואנשים עם תחושת שייכות קהילתית נמוכה. עם זאת, עולה האפשרות שקשר זה מוסבר באמצעות הסולידריות הקהילתית המאפיינת את אלו וגם אלו (Alcañiz et al., 2020; Wang & Fowler, 2019). לאור זאת, מחקרנו יבחן גם את ההשערה השנייה, לפיה הקשר בין המאפיינים הקהילתיים: סוג

קהילה ושייכות קהילתית, לבין מדדי הרווחה (רווחה אישית, שביעות רצון מהחיים, ובדידות), מתווך באמצעות רמות התמיכה והסיוע הפנים-קהילתי. במילים אחרות, בקרב תושבי מקומות מגורים קהילתיים ומשתתפים עם רמות שייכות קהילתית גבוהות יותר, רמות התמיכה והסיוע הפנים-קהילתי תהיינה גבוהות יותר, ואלו בתורן, תגברנה את רמות מדדי הרווחה.

הבדלים בין סיוע מהמעטפת המשפחתית לזו הקהילתית

תמיכה רגשית וסיוע אינסטרומנטלי מעלים אם כן את רווחתו של הפרט, בין אם הם ניתנים על-ידי המעטפת המשפחתית, ובין אם על-ידי זו הקהילתית, ואולם, מטבע הדברים, ערוצי סיוע אלו שונים גם באופן בו הם ניתנים, וגם במאפיינים נוספים הנלווים אליהם. התמיכה והסיוע המשפחתי נתפסים משמעותיים וקריטיים עבור הפרט משום שהם לרוב משקפים עבורו את קיומו של הקשר הקרוב ביותר שבסופו של דבר עוטר אותו מאז ומעולם ונשאר ללא תנאי, כמו גם את הקבלה של הפרט ללא תנאי (Larijani et al., 2015; Lehane et al., 2018). לעומתם, התמיכה והסיוע הקהילתיים המסופקים על-ידי חברי הקהילה, נתפסים מטבע הדברים כזמינים יותר מחד (בפרט בהתייחס לקהילת המגורים), וככאלו המסוגלים פעמים רבות לספק מענה מדויק יותר לצרכיו של הפרט, משום שהם חולקים מאפיינים דומים יותר (בעיקר בקהילות על בסיס מאפיין משותף), מאידך, ומיטיבים לעשות שימוש ב'הון החברתי' הטמון בקהילה (Nakhaie & Arnold, 2000; Parry, 2005; Putnam, 2010). ייתכן ובשל מאפיינים אלו, ישנם למשל מחקרים שהצביעו על כך שזקנים זקוקים לרשת חברתית בשכונתם, גם כאשר הם נעזרים במעטפת המשפחתית. במחקרים אלו, הזקנים אף דיווחו על כך שלמרות שהם מקיימים קשרים קרובים עם בני משפחותיהם, הדבר שהרבה להפיג את תחושת הבדידות שלהם ולשפר את תפיסת איכות חייהם, היה יחסיהם עם חברי קהילת המגורים שלהם (רי' למשל: Kudo & Saeki, 2013). זאת ועוד, מחקר אורך בנושא העלה כי קשרים עם חברי הקהילה תרמו לשרידותם של הזקנים, יותר מקשריהם עם בני המשפחה (Giles et al., 2005).

כאמור, סוגיית ההבדלים בין דפוסי ההסתייעות במעטפת המשפחתית אל מול זו הקהילתית, והשלכותיהם השונות על רווחתם האישית של הפרטים טרם נבחנה, אך ניתן למצוא בספרות מחקרים שונים המצביעים לעיתים על העדפות הסתייעות במעטפת המשפחתית, ולעיתים על העדפות הסתייעות במעטפת הקהילתית. כך למשל בהתייחס לנשים המתמודדות עם קשיי פוריות לאורך שנים, וחוות לעיתים רבות קושי לשותף את סביבתן בכך ולהיתמך בה רגשית ואינסטרומנטלית, בשל תחושות של בושה והסתרה (Benyamini et al., 2017; Remennick, 2000). בעוד שמחקרים אחדים מצאו כי נשים אלו פונות לקבלת תמיכה וסיוע מבני משפחותיהן, ובכך גוברת רווחתן האישית (לדוגמא: Ben-Shlomo et al., 2019;

(Skvirsky et al., 2018), מחקרים אחרים מראים שנשים החוות קשיים אלו מעדיפות דווקא לקבל תמיכה ממעגלים חברתיים כדי להקל על מצוקתן ולהגביר את רווחתן, בעיקר מכאלו הכוללים נשים העוברות חוויה דומה לשלהן (Parry, 2005). אמביוולנטיות זו בספרות, מחזקת את שאלת ההבדלים בין תפוקות התמיכה והסיוע המשפחתי לבין תפוקות התמיכה והסיוע הפנים-קהילתיים, אשר ייבחנו במסגרת השערת המחקר השלישית.

השפעתו של המצב הכלכלי על תרומתם של משאבי התמיכה למדדי הרווחה

רווחתם הנפשית של האנשים מושפעת ממצבם הכלכלי (Wagner, 2019). ואולם, בהקשר הזה, ישנה הבחנה בין עוני אובייקטיבי לעוני סובייקטיבי. עוני אובייקטיבי, או 'מדיד', מתבסס על חישוב 'קו עוני' המגדיר מי נמצא מעליו ומי מתחתיו, בשני אופנים שונים. האופן הראשון מתייחס למונחים של היעדר היכולת לחיות ברמת חיים המאפשרת את הגשמת הצרכים הבסיסיים של מגורים יציבים, צריכת מזון, ביגוד, ומוצרים הנדרשים לחיי היום יום ('יסל מוצרים'; Wagner, 2019). האופן השני מתייחס לעוני אובייקטיבי / מדיד, במובנים של השוואה יחסית ליתר האוכלוסייה והכנסותיה, לדוגמא – הכנסה שהיא מתחת להכנסה החציונית של משפחות במשק (אנדבלד ועמיתיה, 2021; Filandri, 2020). שיטת מדידה זו מקובלת גם בישראל, ולפיה, כיום 20.7% מכלל המשפחות ו-27.9% מכלל הילדים מוגדרים כחיים מתחת ל'קו העוני' (קסיר ועמיתיה, 2024). לעומת זאת, עוני סובייקטיבי מתייחס לתפיסת האדם את מצבו ואת יכולתו לצורך שירותים שיתנו מענה לצרכיו. כך, ייתכן ואנשים המצויים בעוני אובייקטיבי, אך מתגוררים באזורים בהם רמת החיים וסטנדרט צריכת השירותים נמוכים בהשוואה לאוכלוסיות אחרות (כמו לדוג', במגורים החרדיים והערביים בישראל), לא יתפסו את מצבם כחיים בעוני כלל (Abu-Bader & Gottlieb, 2009; Kulik, 2021).

כך או כך, בקרב אנשים החיים בעוני מתעצמות מצוקות אחרות וקשיים העולים ממצבי החיים השונים (כדוגמת נכויות, סטטוס משפחתי חד-הורי, זקנה, ועוד), מפני שהיכולת שלהם לרכוש שירותים שישפכו מענים לצרכים השונים נמוכה יותר. בנוסף, החשיפה של אוכלוסיות אלו לבעיות חברתיות הנגרמות ממצבם הסוציו-אקונומי, כמו תחלואה, פשיעה, ועוד, ופוגעות ברווחתם האישית, רבה יותר מבכל אוכלוסייה אחרת (Chen & Cau, 2020; Gerber et al., 2011; Imran et al., 2018; Joshi et al., 2017; Krumer-Nevo, 2016, 2017). לכן, בהעדר עורף כלכלי, השפעתו של העורף הקהילתי על הרווחה הנפשית צפויה להיות רבה יותר. לפיכך, השערת המחקר הרביעית היא שהקשר החיובי בין התמיכה והסיוע הקהילתיים למדדי הרווחה, יהיה חזק יותר בקרב אנשים החיים בעוני.

השערות המחקר

בהתבסס על המסגרת התאורטית של תיאוריית הקהילתיות ועל סקירת הספרות, נוסחו ההשערות הבאות:

1. יימצא קשר בין המאפיינים הקהילתיים: סוג מקום המגורים (עירוני / קהילתי), ותחושת שייכות קהילתית, ומדדי התמיכה הרגשית והסיוע האינסטרומנטלי מהמעטפת המשפחתית ומהמעטפת הקהילתית, לבין מדדי הרווחה של הפרט: רווחה אישית, שביעות רצון מהחיים ובדידות. ככל שהמשיבים ידווחו על רמות גבוהות יותר של מאפיינים קהילתיים ותמיכה וסיוע, כך הם ידווחו על רמות גבוהות יותר של כל מדדי הרווחה (ובכלל כן – רמות נמוכות יותר של בדידות).

2. התמיכה והסיוע הקהילתיים יתווכו את הקשר בין המאפיינים הקהילתיים לבין מדדי הרווחה. משיבים המתגוררים במקומות מגורים קהילתיים, וכן אלו עם רמת שייכות קהילתית גבוהה יותר, ידווחו על רמות גבוהות יותר של תמיכה וסיוע, ואלו בתורם, יגבירו את מדדי הרווחה.

3. יימצאו הבדלים בין האופן בו תמיכה וסיוע מהמעטפת המשפחתית יהיו קשורים במדדי הרווחה של הפרט, לבין האופן בו תמיכה וסיוע מהמעטפת הקהילתית יהיו קשורים במדדי רווחה אלו.

4. המצב הכלכלי ימתן את הקשר שבין מדדי התמיכה והסיוע למדדי הרווחה של הפרט. בקרב משתתפים עם מצב כלכלי נמוך, הקשר שבין מדדי התמיכה והסיוע לבין מדדי הרווחה יהיה חזק יותר. השערה זו תיבחן פעמיים – פעם אחת בהתייחס למצב הכלכלי האובייקטיבי של המשיבים (בהתאם לחישוב 'קו העוני'), ופעם נוספת – בהתייחס לתפיסת מצבם הכלכלי הסובייקטיבית.

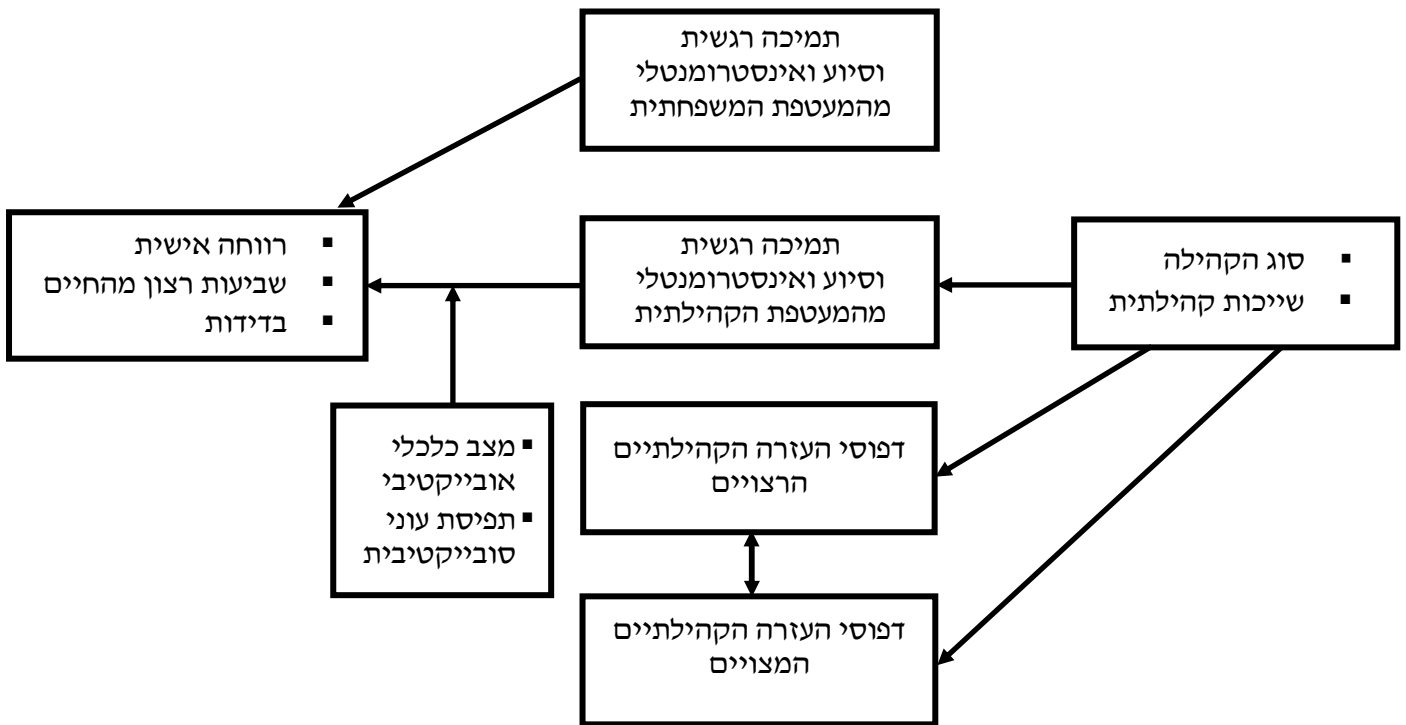
בנוסף, מאחר וזהו מחקר ראשון מסוגו, וכדי להבין כיצד ניתן וחשוב להגביר את מערכות התמיכה של הפרט, המחקר המוצע יבקש לדעת לא רק מהם דפוסי הסיוע הפנים-קהילתיים המצויים כיום, אלא גם מהם דפוסי הסיוע הרצויים על-ידי האנשים. בתוך כך, במחקר הנוכחי, תיבחנה השאלות הבאות:

5.1. האם ישנו פער בין הרצוי למצוי? כלומר – האם ישנם הבדלים בין התחומים שאנשים מצפים לקבל בהם סיוע ותמיכה לבין התחומים שבהם קהילותיהם מספקות עזרה זו?

5.2. אלו מאפיינים קהילתיים מנבאים היקף גדול יותר של דפוסי העזרה הרצויים בעיני האנשים? בהתאם לתיאוריית הקהילתיות, שיערנו שאנשים ידווחו על כך שהם היו מעוניינים לקבל סיוע בקהילותיהם, יותר מכפי שמצוי כיום. כמו כן, שיערנו שמשתתפים המתגוררים במקומות קהילתיים, וכן, אלו המדווחים על רמת שייכות קהילתית גבוהה יותר, ידווחו על מספר דפוסי עזרה קהילתיים רב יותר לעומת משתתפים ממקומות מגורים שאינם קהילתיים, ועם רמת שייכות נמוכה יותר.

תרשים 1 מציג את מודל המחקר, כפי שעולה ממכלול השערות המחקר.

תרשים 1: מודל המחקר

שיטת המחקר

משתתפים

אוכלוסיית המחקר כללה 2000 משיבים. מתוכם 938 גברים (46.9%) ו-1062 נשים (53.1%). גיל המשיבים הממוצע היה 43.62 (SD=12.91). 96.4% משיבים (N=1,929) הגדירו עצמם יהודים, ומרביתם של יתר המשיבים הגדירו עצמם ערבים מוסלמים. קרוב למחצית מהמדגם (N=944, 47.2%) הגדירו עצמם חילוניים 30.5% (N=610) הגדירו עצמם מסורתיים, 13.3% (N=265) הגדירו עצמם דתיים, ו-9% (N=181) – חרדיים. 63% מהמדגם (N=1,274) היו נשואים או בזוגיות ארוכת טווח, 25.3% (N=506) רווקים, 9.9% (N=198) פרודים או גרושים, ו-1.1% (N=22) אלמנים. מספר הילדים הממוצע היה 43.62 (SD=23.91). מספר שנות ההשכלה הממוצע של האנשים היה 14.66 (SD=2.85). 81.4% מהמשיבים (N=1,628) דיווחו שהם מועסקים.

הכנסתם של 86% ממשתתפי המחקר (N=1,722) היתה מעל לקו העוני, והכנסתם של 14% (N=278) היתה מתחת לקו העוני (סכום זה שונה עבור כל משתתף, בהתאם למספר הנפשות בבית. ראו להלן את פירוט החישוב, בפרק כלי המחקר). בחינת קו העוני בקרב משתתפי המחקר נערכה גם תוך הבחנה בין משיבים המשתייכים למגזרים שונים, גם בהיבט של הלאום (יהודים לעומת אלו שאינם, ובעיקר: ערבים מוסלמים, ערבים נוצרים, ודרוזים), וגם בהיבט של אורח החיים (חילוני / מסורתי / דתי / חרדי). מכיוון שרמת

ההשתתפות בסקרים בקרב המגזר הערבי נוטה להיות נמוכה מאד (הן בשל מאפיינים תרבותיים, והן בשל אוריינות השפה העברית), וכך גם השתקף במחקר שלנו – שכלל כאמור 71 משיבים מהמגזר הערבי, לצורך בדיקת ההבדלים בין המגזרים, ערכנו הקצאה רנדומלית של מספר דומה של משתתפי המחקר מקרב המגזר היהודי. השוואת הקבוצות בנוגע להימצאותן ביחס לקו העוני באמצעות מבחן חי בריבוע, העלתה כי משיבים מהמגזר הערבי נבדלים ממשיבים מהמגזר היהודי באופן מובהק בנוגע להימצאותם מתחת לקו העוני: $\chi^2=4.06, p<.05$. כאשר האחוז של המשיבים מהמגזר הערבי שנמצאו מתחת לקו העוני – 22.5%, היה יותר מכפול מזה של המשיבים מהציבור היהודי שנמצאו מתחת לקו העוני (10%). על אף ההבדל המשמעותי בין המגזרים, אחוז זה בקרב משתתפי המחקר, עדיין נמוך משמעותית מזה של כלל המגזר הערבי, שהינו 38.4% (ראו: קסיר ועמיתיה, 2024), כלל הנראה משום שהאוכלוסייה הנוטה להשתתף בסקרים היא בעלת אוריינות גבוהה יותר, והשתלבות רבה יותר בחברה הישראלית.

באשר להבדלים בין אנשים המשתייכים לקבוצות שונות בהיבט של אורח החיים, גם כאן נמצאו הבדלים מובהקים בין המגזרים בנוגע להימצאותם ביחס לקו העוני: $\chi^2=47.85, p<.001$, כאשר אחוז המשתתפים שנמצאו מתחת לקו העוני בקרב המגזרים השונים, הלך וגבר ככל שהיה מדובר במגזר שיותר מזהה עצמו עם אורח חיים דתי/חרדי, באופן הבא: 9.4% בקרב המשיבים החילוניים; 14.8% בקרב המשיבים המסורתיים; 18.9% בקרב משיבים מהמגזר הדתי-לאומי; ו-27.1% בקרב המשיבים מהמגזר החרדי. גם כאן, לצד ההבדלים המובהקים, נתונים אלו עדיין משקפים רמות עוני נמוכות יותר מאלו שמצויים בקרב המגזרים השונים (למשל – בקרב כלל המגזר החרדי, מדובר ב-33% אנשים החיים מתחת לקו העוני. ראו: קסיר ועמיתיה, 2024). ועל כל פנים, בשל ההבדלים בין המגזרים השונים, נערך פיקוח על המשתתפים הרלוונטיים בזמן עריכת הניתוחים הסטטיסטיים.

הליך המחקר

איסוף הנתונים התבצע באמצעות חברת הסקרים הישראלית Panel4All, המכילה מאגר של מדגם מייצג מכלל החברה הישראלית, חברת הסקרים פנתה למאגר המשיבים שלה כדי להציע להם להשתתף במחקר, הכולל מילוי שאלונים אנונימיים למילוי עצמי, תוך קבלת הסכמה מדעת, ותוך ידיעתם של המשיבים שבאפשרותם להפסיק את המחקר בכל עת שירצו, וללא שום השלכות. מגבלת השימוש במאגר נתונים מעין זה, הוא העובדה שלרוב, רמות ההשכלה והתעסוקה גבוהות בקרב משתתפי המאגר, ביחס לאוכלוסייה הכללית, כמו גם העובדה שאנשים ממועוטים אתניים פחות נוטים להצטרף למאגרים מעין אלו. כדי לצמצם הטיות אלו ככל האפשר, חברת הסקרים ערכה בקרה על פילוחי המשיבים באמצעות שאלות סינון דמוגרפיות, כדי להגיע למדגם מייצג של החברה הישראלית ככל הניתן.

קריטריון ההכללה למחקר הנוכחי היה גיל משיבים 25 ומעלה, במטרה לוודא שהמשיבים נמצאים בשלב מתאים בחייהם (לאחר שירות צבאי לימודים, וכדו'), בו ראשית, ניתן יהיה לבחון את הכנסתם, ולא לזקוף הכנסה נמוכה לשלב מוקדם בחייהם; ושנית, זהו שלב בו הקהילה, לסוגיה השונים, צפויה להיות משמעותית יותר עבור הפרטים, כמו גם הצורך והיכולת להסתייע בה. קריטריוני ההוצאה מהמחקר נקבעו בהתאם לעיתוי עריכת המחקר. איסוף הנתונים נערך במהלך מלחמת חרבות ברזל. לצד העובדה שהמתנו עם איסוף הנתונים מעל לחצי שנה מעת פרוץ המלחמה, ולצד הידיעה שגם בתקופה זו, כל תושבי ישראל המשיכו לחוות את פגעי המלחמה, הקפדנו גם לא לכלול במחקר משיבים שנפגעו במעגלים הקשים ביותר במלחמה. בכלל כך, שאלות הסינון וידאו שבמחקר לא נכללים אנשים אשר: נפגעו במלחמה (פיזית ונפשית; אזרחים וחיילים); שורדי מסיבת הנובה; תושבי העוטף שחווי חדירות מחבלים לבתייהם; תושבי הצפון והדרום שפוננו מבתייהם; בני משפחות של חטופים (במעגל הראשון ואף במעגלים הבאים: דודים, בני דודים, גיסים, וכדו'); בני משפחות של אנשים שנהרגו במלחמה (בדרגות קרבה כנ"ל); ובני משפחה של אנשים שנפצעו בלחימה (במעגל הראשון). לצד הידיעה בדבר חשיבותו של הסיוע גם, ובייחוד, בעיתות קשות אלו, בהתאם למטרות המחקר לבחון דפוסי עזרה קהילתית לאנשים בשגרת החיים, קריטריוני הסינון וידאו שהמחקר דוגם אנשים מהאוכלוסייה הכללית, ככל שניתן. בנוסף, הערכנו שאנשים שנמצאים במצבי הישרדות יום-יומיים (כאמור, פצועים בתהליכי שיקום, בני משפחות של חטופים, ועוד), אינם פנויים להשיב על השאלון בנקודת זמן זו.

המחקר עמד בסטנדרטים אתיים, וקיבל את אישורה של ועדת האתיקה של המרכז האקדמי הרב-תחומי ירושלים (לשעבר – מכללת הדסה; אישור מס. 489), בו מועסקת החוקרת הראשית.

כלי המחקר

המשתנים התלויים

שאלון רווחה נפשית. השאלון פותח על-ידי ברדבורן (Bradbourn 1969). ותורגם על-ידי שמוטקין (Shmotkin, 1990). המשתתפים התבקשו להשיב עד כמה הם חוו לאחרונה כל אחת מעשר התחושות המובאות בפניהם, כדוגמת: "הרגשת שהדברים מתנהלים כמו שאת/ה רוצה"; "הרגשת מדוכא/ת או עצוב/ה מאוד". התשובות ניתנות על סולם ליקרט בן 4 דרגות, מ-1=לעיתים קרובות, עד 4=כלל לא. חישוב הציון לכל משתתף נעשה על-ידי ממוצע כל התשובות. מהימנות הכלי נעה בין 0.70 ל-0.86, ובמחקר הנוכחי היא נמצאה 0.79.

שאלון שביעות רצון מהחיים. השאלון פותח על-ידי דינר ועמיתיו (Diener et al., 1985). ותורגם על ידי אבו-ריא ועמיתיו (Abu-Raiya et al., 2020). בשאלון זה, בן חמישה פריטים, המשתתפים התבקשו לדרג

את שביעות רצונם מהחיים, לדוגמא: "תנאי החיים שלי מצוינים". התשובות ניתנות על סולם ליקרט בן 7 דרגות מ-1="אני מאוד לא מסכימ/ה", עד 7="אני מאוד מסכימ/ה". חישוב הציון לכל משתתף נעשה על-ידי ממוצע כל התשובות. מהימנות הכלי בדיווח המחקרים: $\alpha=.87$, ובמחקר הנוכחי: $\alpha=.89$.

שאלון בדידות. השאלון פותח על-ידי הוגיס ועמיתיה (Hughes et al., 2004), ותורגם על-ידי שפיצר ועמיתיה (Spitzer et al., 2019), והוא כולל שלושה פריטים הבוחנים את תחושת הבדידות של המשיבים בחייהם, כדוגמת: "עד כמה את/ה מרגישה מבודד/ת מאחרים?". התשובות ניתנות על סולם ליקרט בן 3 דרגות: מ-1=כמעט ולא, עד 3=כמעט תמיד. חישוב הציון לכל משתתף נעשה על-ידי סכום כל התשובות. מהימנות הכלי בדיווח המחקרים: $\alpha=.72$, ובמחקר הנוכחי: $\alpha=.87$.

שאלון דפוסי סיוע בקהילה. שאלון זה פותח לצורך המחקר הנוכחי, במטרה לזהות האם ובאילו תחומים אנשים מוצאים לנכון שמקומה של הקהילה לסייע לחברה. על בסיס תהליך של בניית הכלי על-ידי חוקרים ואנשי מקצוע מתחום העבודה הסוציאלית הקהילתית, בשאלון זה נבדקים עשרה תחומים מרכזיים בהם הקהילה עשויה להגיש תמיכה וסיוע לחברה המצויים במצבי החיים השכיחים (לדוגמא: סיוע לאחר מוות במשפחה; סיוע במהלך אשפוז ממושך של אחד מבני המשפחה; סיוע בעת משבר כלכלי; ועוד). בחלקו הראשון של השאלון, המשיבים מדרגים את המידה בה הם חושבים שמקומה של הקהילה בה הם מתגוררים לסייע לחברה במצבים אלו (לעיל - "דפוסי הסיוע הרצויים"), על סולם ליקרט בן 5 דרגות, מ-1=מסכים, עד-5=לא מסכים בכלל. בדומה לכך, בחלקו השני של השאלון, המשיבים מתבקשים להתייחס למידה בה הם סוברים שהקהילה שלהם מעניקה כיום סיוע משמעותי במצבי החיים השונים, גם זאת, על סולם ליקרט זהה ("דפוסי הסיוע המצויים"). מהימנות ההיגדים המתייחסים למצב הרצוי היתה $\alpha=.95$, ומהימנות ההיגדים המתייחסים למצב המצוי היתה: $\alpha=.96$.

המשתנים המתווכים

שאלון תמיכה רגשית. השאלון מתבסס על שאלון התמיכה החברתית שפותח על-ידי זימט ועמיתיו (Zimet et al., 1988), ותורגם על-ידי סטטמן (1995). השאלון מכיל שאלות המתייחסות לתמיכה רגשית הניתנת על-ידי משפחה, חברים ואחרים משמעותיים. לדוגמא: "אני יכול/ה לשוחח על בעיותי עם משפחתי". בכל קבוצה ישנם ארבעה פריטים, והמשיבים מדרגים את מידת התאמתם עבורם על סולם ליקרט בן 7 דרגות: מ-1=לא מתאים במידה רבה מאד, עד-7=מתאים במידה רבה מאד מהימנות הכלי: $\alpha=.88$. מהימנות 3 תת-השאלונים בכלי המקורי: משפחה - $\alpha=.85$, חברים - $\alpha=.87$, אחרים - $\alpha=.91$. חישוב הציון לכל משתתף

נעשה על-ידי ממוצע כל התשובות. בהתאמה למחקר הנוכחי, דוייקו שלושת קבוצות ההשתייכות באופן זה: "בני משפחתי", "חברי הקהילה בה אני מתגורר/ת", ו"חברי קהילה נוספת משמעותית בחיי" (כפי שהתייחסו אליה בשאלון מאפייני קהילות ההשתייכות. ר' להלן). המהימנות הכוללת של הכלי היתה: $\alpha = .93$, וזו גם היתה מהימנותם של קבוצות ההיגדים המתייחסות למשפחה ולחברים בקהילה משמעותית בחייהם של המשיבים, ומהימנות קבוצת ההיגדים המתייחסת לקהילת המגורים היתה $\alpha = .94$.

שאלון סיוע אינסטרומנטלי. השאלון המקורי חובר (בעברית) על-ידי סולומון ופלם (Solomon & Flum, 1988), והוא כולל רשימה של 23 אירועי חיים מלחיצים או משבריים (כדוגמת: "התגרשתי"; "חליתי במחלה רצינית"; "עברתי ניצול או התעללות מינית"; "שיניתי תחום עיסוק"), שלגביהם המשתתפים מסמנים האם הם חוו אותם בשנה האחרונה. בהתאמה למחקר הנוכחי, לגבי אירועים שהמשתתפים שהם חוו אותם, הם נשאלים שתי שאלות נוספות – "עד כמה המעטפת המשפחתית סייעה לך לצלוח משבר זה?" (לדוגמא – על-ידי סיוע בניהול הבית; עזרה עם הילדים; סיוע בעריכת קניות בכלל, ובקניית תרופות בפרט; עזרה באספקת מזון; סיוע כספי; וכדו') וכנ"ל לגבי המעטפת הקהילתית. תשובות המשיבים לשתי השאלות הללו נעות על סולם ליקרט בן 5 דרגות, מ-1=מסכים, עד-5=לא מסכים בכלל. ציוני המשיבים בשני הפרמטרים האלו של הסתייעות במשפחה ובקהילה מחושיבים על-ידי ממוצע כל התשובות (עבור כל פרמטר בנפרד) והוא מחושב רק עבור אירועים שהמשיבים ציינו שעברו אותם. כך שלא בא לידי ביטוי הבדל בין משיבים שעברו מספר מועט של אירועים משבריים או מספר רב של אירועים כאלו, אלא ניתנת האפשרות לבחון בהיבט הזה רק את מידת ההסתייעות במשפחה ובחברים. בנוסף, המשתתפים התבקשו להשיב על השאלה: לאיזו קהילה הם התייחסו בעת מילוי השאלון? (קהילת המגורים, או קהילה שהם משתייכים אליה על בסיס מכנה משותף [ר' להלן], או שתיהן).

המשתתפים הבלתי תלויים

שאלון על עוני אובייקטיבי וסובייקטיבי. השאלון חובר (בעברית) על-ידי קוליק (Kulik, 2021) והוא כולל שני פריטים המתייחסים למצבו הכלכלי האובייקטיבי של האדם, ולתפיסת מצבו הכלכלי הסובייקטיבית. הפריט המתייחס לעוני אובייקטיבי בדק האם הכנסתם של המשיבים היא מעל או מתחת ל'קו העוני', כלומר – האם היא מעל או מתחת להכנסה החצינית במשק, בהתאם למספר המפרנסים בתא המשפחתי, ולגודל המשפחה המתגוררת בבית, המחושב כמספר ה'נפשות התקניות', לפי השיטה הנהוגה בישראל (4,155 ₪ לאדם המתגורר לבד, 6,648 ₪ למשפחה של שתי נפשות, 8,808 ₪ למשפחה של שלוש נפשות, וכן הלאה. ראו פירוט אודות אופן החישוב: קסיר ועמיתיה, 2024). הפריט הסובייקטיבי כלל את השאלה: "באיזו תדירות את/ה חש/ה עצמך עני". התשובות ניתנות על סולם ליקרט בן 5 דרגות, מ-1=אף פעם לא, עד 5=תמיד.

שאלון מאפייני קהילות ההשתייכות של הפרט. המשתתפים השיבו על מספר שאלות בנוגע לקהילת המגורים שלהם, ובנוגע לקהילה נוספת משמעותית בחייהם. בנוגע לגודל מקום המגורים : 5.7% מהמשתתפים השיבו שהם מתגוררים ביישובים שיש בהם עד 20,000 תושבים ; 4.8% מתגוררים ביישובים בינוניים, בין 2,000-5,000 תושבים ; 14.7% מתגוררים בערים קטנות – 5,000-25,000 תושבים ; 29.3% מתגוררים בערים בינוניות – 25,000-100,000 תושבים ; ו-45.6% מתגוררים בערים גדולות, בהן ישנם מעל 100,000 תושבים. מבחינת אופיו של מקום המגורים, הרוב המוחלט של משתתפי המחקר – 86.3%, השיבו שהם מתגוררים במקומות עם אופי עירוני, ורק 13.8% השיבו שהם מתגוררים במקומות עם אופי קהילתי. ממוצע השנים בהם כל משיב/ה מתגורר/ת במקום המגורים הנוכחי היה יחסית גבוה – 19.7, אך כך גם הטווח בין המשיבים וסטיית התקן ($SD=15.92$).

באשר לקהילת השתייכות נוספת בחייהם של המשיבים, על בסיס מכנה משמעותי המשותף בין חברי הקהילה, קרוב למחצית (45.9%) ציינו שמדובר ב"קהילת הזדהות", שאנשים משתייכים אליה על בסיס מאפיינים משותפים דומים בחייהם, ומעל למחצית (56.5%) ציינו שמדובר ב"קהילת אינטרס", המקדמת מענים משותפים לחברי הקהילה. ממוצע שנות החברות בקהילה משמעותית (שאיננה קהילת מגורים) היה 15.84 (וגם כאן, סטיית התקן היתה גדולה : $SD=15.733$).

המשיבים התבקשו לתת דוגמאות עבור סוגי הקהילות השונות אליהן הם משתייכים אליהם. בין הדוגמאות לקהילות הגיאוגרפיות בלטו : קהילת השכנים ביישוב/שכונה, קהילת הקיבוץ, קבוצת הריצה השכונתית, קהילה דתית בשכונה, קהילת ההורים במסגרות הלימודים של הילדים, וקהילת בית הכנסת. בין הדוגמאות הבולטות ב"קהילות ההזדהות" היו : קהילת העדה (לדוגמא : קהילה קווקזית, אתיופית, בוכרית), קהילת הורים שכולים, קהילת השירות הצבאי (ו/או המילואים), קהילת עולים חדשים, חברים לארגון ההתנדבותי, קהילת הלהט"ב, קהילת החסידות (וויז'ניץ, בעלז, גור, ברסלב, וכדו'), קהילת החברים בגינת הכלבים, ואוהדי קבוצת ספורט. ובין הדוגמאות הבולטות עבור "קהילת אינטרס" היו : קהילת אנשים עם מוגבלויות, קהילה מקצועית (המשיבים סיפקו דוגמאות שונות), קהילת מכורים אנונימיים (A.A.), קהילת אנשים עם בעיות רפואיות דומות (המשיבים ציינו דוגמאות), קהילת אימהות חד-הוריות וקהילות של הורים לילדים עם צרכים מיוחדים. מרביתן הגדול של קהילות האינטרס, וחלקן של קהילות ההזדהות, כמו גם הקהילות הגיאוגרפיות, אלו הן קהילות אשר עובדים סוציאליים בכלל, ועובדים סוציאליים קהילתיים בפרט, עורכים איתן התערבות סוציאלית, כדי לספק מענה לצרכים שלהם.

שאלון תחושת שייכות קהילתית. השאלון הבודק שייכות קהילתית פותח על ידי בקנר (Buckner, 1988) ותורגם על-ידי יצחקי (בתוך : Levy et al., 2012). השאלון כולל 11 פריטים הבודקים את הרגשת המשיב/ה

ביחס לקהילתו/ה, כדוגמת: "תחושת חברות עמוקה קיימת ביני ובין אחרים בקהילה". התשובות ניתנות על סולם ליקרט בן 5 דרגות מ-1=מסכימה, עד-5 =לא מסכימה/ בכלל. חישוב הציון לכל משתתפת/ נעשה על-ידי ממוצע כל התשובות. מהימנות הכלי נעה בין 0.86 ל-0.95 ובמחקר הנוכחי היא היתה 0.95.

שאלון פרטים אישיים. שאלון המחקר כלל גם שאלות המתייחסות למשתני רקע אישיים של המשתתפים: מין, גיל, מצב משפחתי (לצורך ניתוח הנתונים, המשתנה קודד ל: 1 = בזוגיות; 0 = לא בזוגיות), שנות השכלה, הכנסה (1 = מתחת ל'קו העוני'; 0 = מעל ל'קו העוני'), תעסוקה (כן/לא), וקרבת המגורים לבני המשפחה המורחבת.

שיטות ניתוח הנתונים

ראשית, נערכו מתאמי פירסון כדי לבחון אילו משתנים מתאימים להיכלל בניתוח המרכזי של המחקר – ניתוח הניתב, וכן כדי לוודא שאין מתאמים גבוהים מידי בין המשתנים, המעידים על חפיפה ביניהם. בנוסף, נבדקו ערכי ה-VIF (variance inflation factor) של כל משתנה, כדי לוודא שאין מולטיקולינאריות בין המשתנים.

בשלב הבא, השערות המחקר הכוללות קשרים בין משתנים וכן תיווכים בין הקשרים נבדקו באמצעות מודל משוואות מבניות – Structural Equation Modeling (SEM). במודל זה, נבחנו מדדי הרווחה כמשתנים תלויים, המדדים הקהילתיים כמשתנים בלתי תלויים, מדדי התמיכה והסיוע כמשתנים מתווכים, והמצב הכלכלי כמשתנה ממתן (על ידי הכנסת האינטראקציות בינו לבין מדדי התמיכה והסיוע למודל, כמשתנים בפני עצמם, באמצעות יצירת מכפלות בין המשתנים).

הניתוח העלה כי נמצאו מדדי התאמה טובים בין המודל לבין הנתונים, התואם מדגמים בסדר גודל כזה של משתתפי מחקר: $N = 2,000$, $\chi^2 = 12.61$, $df = 5$, $p = .027$. מדדי ה-NFI וה-CFI היו 0.997 ו-0.998. בהתאמה, ומדד ה-RMSEA היה 0.031. כל מדדים האלו מצביעים על התאמה טובה של המודל (Byrne, 2016).

בנוסף, נעשה שימוש בשתי פונקציות נוספות של ניתוח ה-SEM:

1. ההבדלים בין תרומתם של התמיכה הרגשית והסיוע האינסטרומנטלי הניתנים על-ידי המעטפת המשפחתית למדדי הרווחה, לעומת תרומתם של התמיכה והסיוע הניתנים על ידי המעטפת הקהילתית למדדים אלו, נבדקו באמצעות 'אילוץ' ('constrain') הדמיון בין הקשרים. תוצאת מבחן חי בריבוע (χ^2) שבדק את ההבדלים בין מודל עם 'אילוץ' הקשרים, לבין המודל הרגיל – ללא אילוץ, איפשרה לראות האם מתקבלת תוצאה מובהקת, המעידה על הבדלים בין הקשרים בין המשתנים הנ"ל, או אף הבדלים בנוגע

לעוצמתם של הקשרים, אשר משמעותם היא שאנשים נתרמים באופן שונה משני ערוצי הסיוע הללו (ושהם נתרמים מאחד מהם יותר מאשר השני, באופן מובהק).

2. בדיקה מקיפה נוספת של ההשפעה הממתנת של המצב הכלכלי של המשיבים (בנוסף למכפלות שהוכנסו כאמור לניתוח הנתים) נערכה באמצעות השוואה בין קבוצות מחקר ("Group comparison"), המאפשרת לראות האם הקשרים שבין משתני המחקר, במקרה זה – הקשרים שבין מדדי התמיכה והסיוע לבין מדדי הרווחה, מתקיימים באופן שונה בין קבוצות המחקר השונות (במקרה זה – קבוצות הנבדלות במצבן הכלכלי, בהיבט האובייקטיבי, או בהיבט הסובייקטיבי).

שאלת המחקר בנוגע לפער בין דפוסי הסיוע הקהילתיים המצויים כיום, לאלו הרצויים, נבדקה באמצעות מבחן t למדגמים תלויים, המשווה בין ממוצע ציוניהם הכלליים של המשיבים בחלק של שאלון דפוסי הסיוע, המתייחס לסיוע המוגש בפועל בקהילותיהם של המשיבים, לבין ממוצע ציוניהם בחלק השני, המתייחס לסיוע שהם סוברים שהקהילה צריכה להעניק לחבריה. ניתוח ההמשך מסוג Wilcoxon איפשר בחינה השוואתית עבור כל תחום סיוע בנפרד, על-מנת לזהות מהם התחומים הספציפיים בהם ישנו פער בין הסיוע הרצוי לזה המצוי. ולבסוף, הגורמים המנבאים את מידת העזרה בקהילה, הן הרצויה והן המצויה, נבדקו באמצעות ניתוחי רגרסיה היררכית.

ממצאים

ראשית, לוח 1, מציג את המתאמים שבין משתני המחקר ואת הסטטיסטיקה התיאורית שלהם.

לוח 1. מתאמי פירסון בין כל משתני המחקר, ממוצעים וסטיות תקן (N=2,000)

מדדים	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1. גיל	----																
2. מגדר	-.04	----															
3. זוגיות	.10**	.05*	----														
4. שנות השכלה	.07**	-.01	.07*	----													
5. תחושת עוני	-.08**	.102**	-.107**	-.11**													
6. הכנסה (ביחס ל'קו העוני') ¹	-.09**	.06*	-.21***	-.08**	.17***	----											
7. מקום מגורים	.07**	.07**	.11***	.13***	-.05	-.02	----										
8. שייכות קהילתית	-.04	-.03	.09**	.08**	-.17***	-.05	.06*	----									
9. תמיכה רגשית מהמשפחה	-.03	-.01	.18***	.10**	-.24***	-.08	.03	.35***	----								
10. סיוע אינסטרומנטלי מהמשפחה	.04	-.08*	.06*	.09**	-.09**	-.05*	.01	.22***	.46***	----							
11. תמיכה רגשית מקהילת מגורים	-.02	.00	.11***	.06*	-.21***	-.03	.07**	.46***	.47***	.25***	----						
12. תמיכה רגשית מקהילה משמעותית	-.05*	.09**	.09**	.10**	-.25***	-.13***	.04	.53***	.57***	.31***	.60***	----					
13. סיוע אינסטרומנטלי בקהילה	.04	.09**	-.04	.04	-.06*	-.04	.04	.23***	.22***	.48***	.40***	.35***	----				
14. דפוסי עזרה מצויים בקהילה	.00	.03	.11***	-.03	-.12***	.06*	.12***	.39***	.21***	.17***	.46***	.29***	.29***	----			
15. רווחה אישית	.11***	-.03	.18***	.06*	-.33***	-.10**	.05*	.33***	.43***	.20***	.40***	.41***	.18***	.24***	----		
16. שביעות רצון מהחיים	.00	.00	.28***	.06*	-.42***	-.16***	.05*	.33***	.47***	.27***	.41***	.42***	.19***	.24***	.66***	----	
17. בדידות	-.09**	.05*	-.18***	-.06*	.24***	.12***	-.01	-.32***	-.38***	-.15***	-.37***	-.41***	-.18***	-.17***	-.60***	-.47***	----
ממוצע ²	41.37	----	----	12.95	----	----	----	3.41	5.25	3.18	3.97	4.65	2.43	2.83	2.79	4.31	5.07
סטיית תקן	12.62	----	----	1.95	----	----	----	.95	1.53	1.47	1.78	1.62	1.44	1.29	0.54	1.31	1.85
VIF	1.043	1.038	1.15	1.056	1.13	1.127	1.038	1.532	1.937	1.596	2.084	2.24	1.558	1.32	----	----	----

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .01$.

¹ ערכי משתנה ההכנסה: 1 = מתחת ל'קו העוני'; 0 = מעל ל'קו העוני'; ² עבור המשתנים הדיכוטומיים לא מצוינים ערכי ממוצעים וסטיות תקן

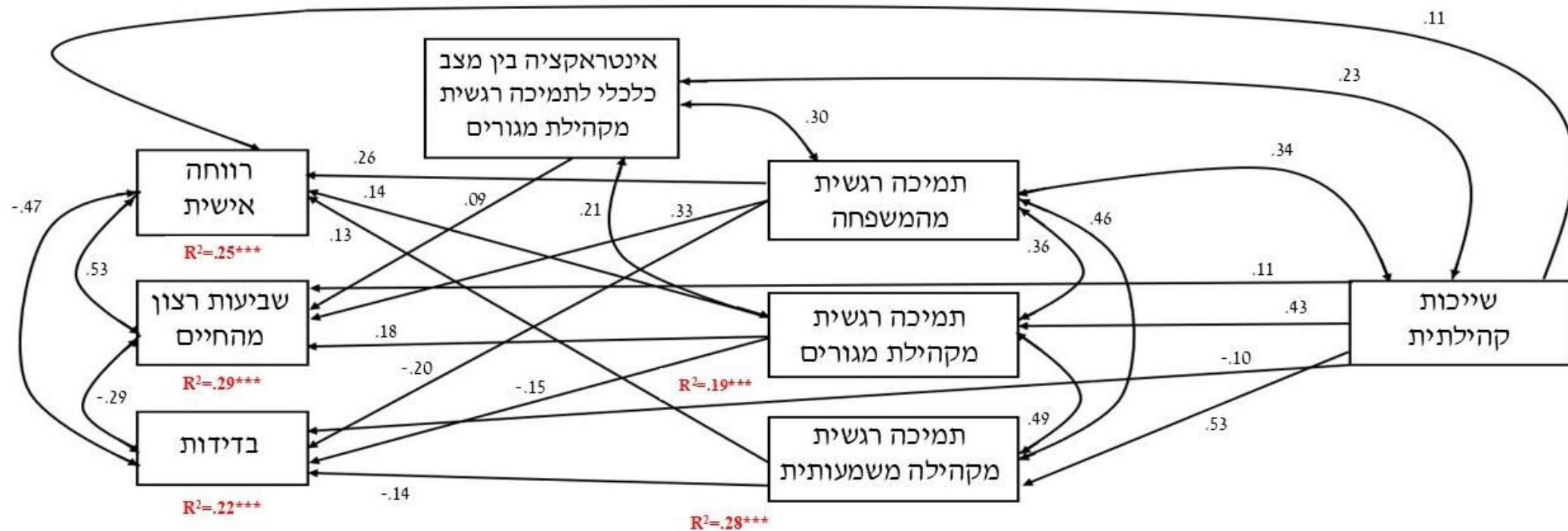
כפי שניתן לראות, כל המדדים המנובאים: רוחה נפשית, שביעות רצון מהחיים ובדידות, היו קשורים לחמשת המשתנים המתווכים: תמיכה רגשית מהמשפחה, תמיכה רגשית מקהילת המגורים, תמיכה רגשית מהקהילה המשמעותית, עזרה מצויה מהקהילה ועזרה אינסטרומנטלית מהקהילה. כל חמשת המשתנים המתווכים היו קשורים גם למשתנה שייכות קהילתית, אך מתוכם, רק משתנה התמיכה הרגשית מקהילת המגורים היה קשור למשתנה סוג מגורים. משתנה השייכות הקהילתית היה קשור בקשר ישיר גם לכל שלושת מדדי הרווחה, ומשתנה מקום המגורים היה קשור לשניים מתוכם: רוחה ושביעות רצון מהחיים. בהתאם לכך, כל המשתנים האלו נכללו בניתוח המרכזי של המחקר – ניתוח התיב. בנוסף, בדיקת המתאמים הצביעה על כך שאין קשרים גבוהים מידי העשויים להעיד על חפיפה בין משתנים. כמו כן, מכיוון שכל ערכי ה VIF היו נמוכים מ-3, הסיכון למולטיקוליניאריות נשלל (Gujarati et al., 2017).

בשלב הבא, ולצורך בדיקת השערה מס. 1, בדבר הקשרים שבין המשתנים הקהילתיים ומדדי התמיכה (הרגשית) והסיוע (האינסטרומנטלי) מהמעטפת המשפחתית ומהמעטפת הקהילתית – הן מצד קהילת המגורים, והן מצד הקהילה המשמעותית הנוספת בחייהם של האנשים, לבין מדדי הרווחה של הפרט: רוחה אישית, שביעות רצון מהחיים ובדידות, נערך ניתוח נתיבים (structural equation model, SEM). ניתוח זה איפשר לבדוק גם את השערה מס. 2, בדבר התפקיד המתווך של מדדי הסיוע והתמיכה מהקהילה ומהמשפחה, בקשר שבין המאפיינים הקהילתיים, לבין מדדי הרווחה.

תרשים 2 להלן מציג את התוצאות שהתקבלו, ואת ערכי המתאמים (β) שבין המשתנים וערכי ה-R-square עבור המשתנים המתווכים והמשתנים התלויים (כל הקשרים המוצגים הינם ברמת מובהקות $p < .001$. כדי לקבל תרשים בהיר וקריא, לא מופיעות הכוכביות המציינות זאת). כפי שמפורט בהמשך, על אף הקורלציות המובהקות שנמצאו תחילה, בבדיקה מורכבת יותר של הקשרים בניתוח התיב, הקשרים שבין מקום המגורים ומדדי הסיוע האינסטרומנטלי לבין מדדי הרווחה לא נמצאו מובהקים, ולכן לא נכללו במודל הסופי, ובהתאם – גם לא מופיעים בתרשים. כמו כן, מאחר ומשתנה התמיכה הרגשית מהמשפחה לא נמצא מנובא על ידי שייכות קהילתית (אלא קשור אליה באופן דו-כיווני), לא מופיע עבורו ערך ה-R square.

בנוסף, כאמור, לצורך בדיקת השערה מס. 4, בדבר האפקט הממתן של מצבם הכלכלי של המשיבים, הוכנסו למודל האינטראקציות בינו לבין מדדי התמיכה והסיוע, כמשתנים בפני עצמם, באמצעות יצירת מכפלות בין המשתנים. מבין המכפלות האפשריות, המכפלה אשר ניבאה באופן מובהק את אחד ממדדי הרווחה (שביעות רצון מהחיים), היתה המכפלה שבין מצבם הכלכלי של המשיבים, לתמיכה שהם קיבלו מקהילות מגוריהם, והיא זו אשר מופיעה, בהתאם, במודל המוצג בתרשים 2.

תרשים 2. ניבוי מדדי הרווחה באמצעות המשתנים הבלתי תלויים. אפקט התיווך של תמיכה מהמשפחה ומהקהילה

ניתוח הנתיב אישש את השערה מס. 1 בחלקה הגדול, והעלה כי המשתנה שייכות קהילתית קשור ישירות ובאופן מובהק לכל שלושת מדדי הרווחה, כך שהוא מקיים קשר חיובי עם רווחה אישית ושביעות רצון מהחיים, וקשר שלילי עם המשתנה בדידות. שניים מבין המשתנים המתווכים: תמיכה רגשית מהמשפחה ותמיכה רגשית מקהילת המגורים, היו קשורים אף הם לכל שלושת מדדי הרווחה המנובאים, כאשר גם כאן היה מדובר בקשרים חיוביים עם רווחה אישית ושביעות רצון מהחיים, וקשרים שליליים עם המשתנה בדידות. תמיכה רגשית מהקהילה משמעותית היתה קשורה בקשר חיובי לרווחה אישית ובקשר שלילי לבדידות, אך לא היתה קשורה באופן מובהק לשביעות רצון מהחיים. המשתנים תמיכה אינסטרומנטלית מהמשפחה ומהקהילה לא נמצאו כמנובאים מובהקים לאף לא אחד ממדדי הרווחה המנובאים. הפער בין ממצא זה לבין ממצאי הקורלציות שהעידו על קשרים מובהקים בין שני מדדי העזרה האינסטרומנטלית לכל שלושת מדדי הרווחה, כמו גם על קשרים בין מקום המגורים לבין מדדי הרווחה, נראה כי מצביע על כך שבקשרים שבין משתני המחקר הללו טמון קשר מיתון נוסף באמצעות משתנה שלא נבדק במחקר. על כל פנים, מאחר וקשרים אלו לא נמצאו מובהקים לבסוף בניתוח הנתיב, על-פי המלצת תוכנת ה-AMOS בניתוח ה-SEM (Modification indices), הם כאמור לא נכללו במודל הסופי של הקשרים בין המשתנים.

לאחר מכן, תיווכים פוטנציאליים בין המשתנים נבדקו באמצעות חישוב רווח בר סמך (Confidence Interval, 95%, ובאמצעות bootstrapping). לוח 2 מציג את תוצאות בדיקת התיווך.

לוח 2. ניבוי מדדי הרווחה באמצעות שייכות קהילתית. אפקט התיווך של תמיכה רגשית מקהילת המגורים וקהילה משמעותית נוספת

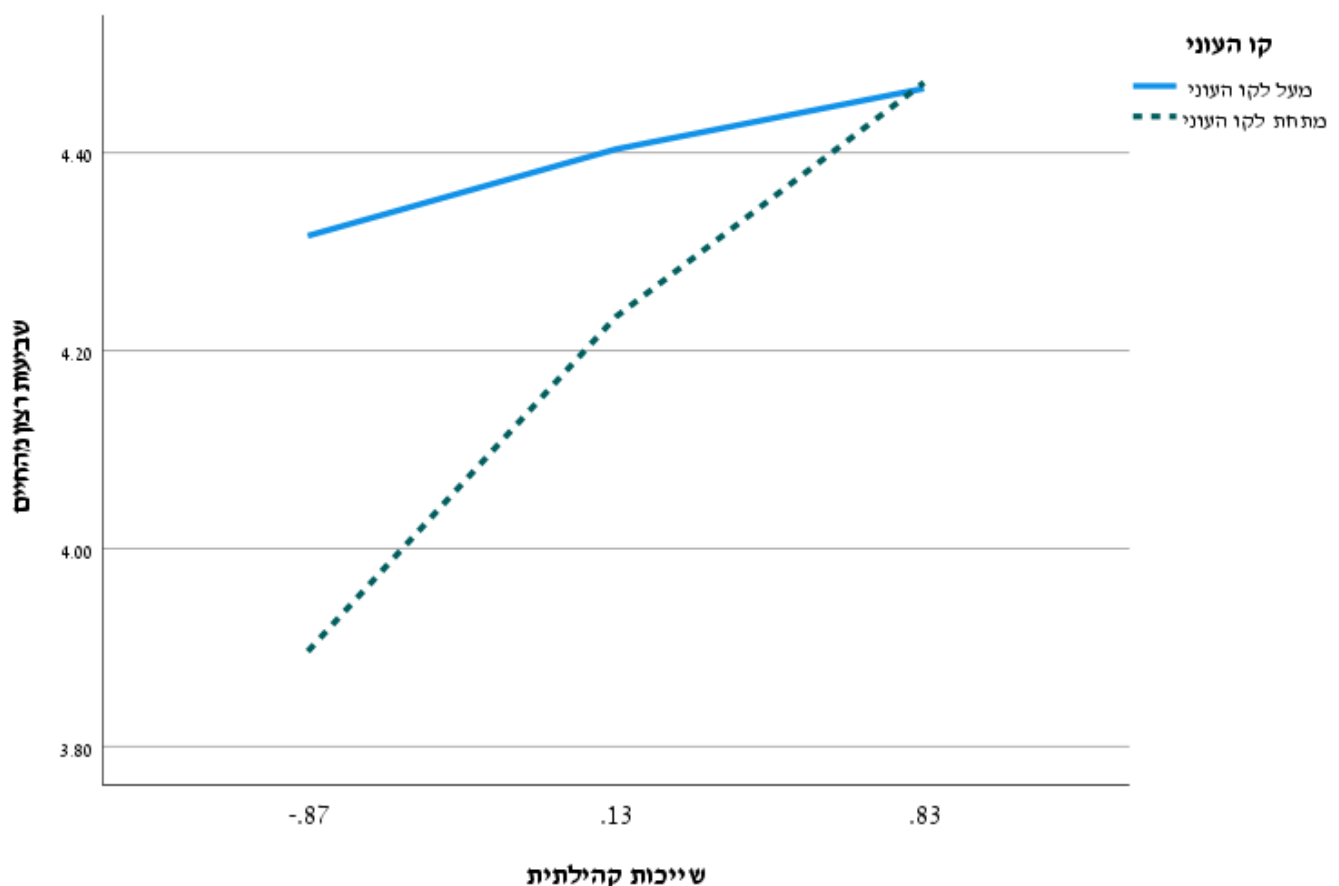
משתנים	אפקט ישיר	אפקט כולל	אפקט תיווך באמצעות bootstrapping	
			95% רווח בר סמך	
			גבול עליון	גבול תחתון
רווחה	$b = .06, SE = .02, p < .05$	$b = .13, SE = .014, p < .01$	.16	.11
שביעות רצון מהחיים	$b = .16, SE = .02, p < .01$	$b = .26, SE = .033, p < .05$	.31	.21
בדידות	$b = -.20, SE = .02, p < .01$	$b = -.47, SE = .05, p < .01$	-.40	-.57

$*p < .05$, $**p < .01$, $***p < .001$

ניתוחי התיווך איפשרו לבחון את השערה מס. 2, אם כי כאמור, בשל כך שמשתנה מקום המגורים ומדדי הסיוע האינסטרומנטלי לא היו כלולים במודל הסופי, השערה זו נבחנה עבור המשתנה התלוי שייכות קהילתית בלבד, ובאמצעות מדדי המשתנה המתווך – תמיכה רגשית בלבד. כפי שניתן לראות מהלוח, אכן, כל הקשרים שבין שייכות קהילתית לשלושת מדדי הרווחה, כללו תיווך באמצעות משתני התמיכה הקהילתית, הן מקהילת המגורים והן מהקהילה המשמעותית הנוספת עליה דיווחו המשיבים. ערכי רווח סמך הצביעו על מובהקות התוצאות עבור כל אחד מנתיבי התיווך, כאשר הערכים הנעים בין הגבול התחתון לגבול העליון שלהם לא כללו את הערך 0 (Cumming, 2012).

בכל שלושת נתיבי התיווך, משתני התמיכה הרגשית חיזקו באופן מובהק את הקשר הישיר שבין שייכות קהילתית לבין מדדי הרווחה, ואוששו את השערת התיווך. התמיכה הרגשית מקהילת המגורים ומהקהילה המשמעותית הנוספת הגבירו את עוצמות הקשרים החיוביים שבין שייכות קהילתית לרווחה אישית ושביעות רצון מהחיים, כמו גם את הקשר השלילי שבין שייכות קהילתית לבין בדידות. לבסוף, ניתוח הנתיבים העלה שמצבם הכלכלי של המשיבים, במובן של הימצאותם ביחס לקו העוני, מיתן את הקשר שבין תמיכה מקהילת מגורים לשביעות רצון מהחיים. תרשים 3 מציג את אפקט המיתון.

תרשים 3. האפקט הממתן של עוני אובייקטיבי על הקשר שבין שייכות קהילתית לשביעות רצון מהחיים

כפי שעולה מהניתוח ומהתרשים, הקשר בין תמיכה מקהילת מגורים לשביעות רצון מהחיים בקרב אנשים מעל קו העוני היה 0.0876 עם רווח סמך שנע בין 0.0166 ל-0.1585, אפקט זה היה מובהק $p < 0.05$. לעומתו, האפקט בקרב אנשים מתחת לקו העוני היה 0.3379 עם רווח סמך שנע בין 0.1819 ל-0.4940, וגם הוא היה מובהק $p < 0.001$. כפי שניתן לראות, אין חפיפה בין ערכי הרווח סמך בקרב שתי הקבוצות, דבר המצביע על כך שהקשר חזק יותר בקרב אנשים מתחת לקו העוני.

ההבדלים בין תרומתם של מדדי הסיוע והתמיכה הקהילתיים למשתני הרווחה, לבין תרומתם של מדדי הסיוע והתמיכה המשפחתיים למשתני הרווחה, בהתאם להשערה מס. 3, נבדקו באמצעות שימוש בפעולת constrains ('אילוץ') של השוואה בין המודלים ב-SEM. מאחר וכאמור, קודם לכן, לא נמצאו קשרים מובהקים בין הסיוע האינסטרומנטלי המשפחתי והקהילתי למדדי הרווחה, בחינת השערה זו התמקדה אך ורק בתרומתם של ערוצי התמיכה השונים למדדי הרווחה. נעשתה הבחנה בין: תמיכה מקהילת המגורים, תמיכה מהקהילה המשמעותית הנוספת בחייהם של המשיבים, ותמיכה ממשפחותיהם. הניתוח העלה כי כאשר תרומתם של המשתנים תמיכה רגשית מקהילת מגורים ותמיכה רגשית מקהילה משמעותית הושוו, המודל לא היה שונה במובהק מהמודל ללא האילוץ (constrain): $\chi^2 = 3.678, p = 0.159$. כלומר, לתמיכה שהתקבלה מחברי קהילת המגורים לעומת זו שהתקבלה מחברי הקהילה המשמעותית, היה אפקט דומה. במקביל, כאשר השונו את התרומה של כל מדדי התמיכה הרגשית המתקבלת מקהילת המגורים, הקהילה המשמעותית והמשפחה, ההבדלים בין המודלים היו מובהקים $\chi^2 = 23.503, p < 0.001$, דבר שהצביע על כך שהמודל ללא האילוץ היה עדיף, והתרומה של התמיכה הרגשית מהמשפחה היתה גדולה יותר. עם זאת, ניתוח זה לא איפשר לכלול הבחנה בין קבוצות המחקר – אנשים החיים בעוני ואלו שאינם. דבר אשר נבחן בנפרד בהשערת המחקר הבאה.

בדיקת השערה מס. 4 התייחסה אפוא לאפקט הממתן של העוני על יתר הקשרים שבין משתני המחקר. כאמור, הכנסת המכפלות שבין המצב הכלכלי לבין מדדי התמיכה והסיוע לניתוח הנתונים קודם לכן, איפשרה לבחון היבט אחד של השערה זו. את ההיבט הרחב יותר, המקיף את כל משתני המחקר, ניתן היה לבחון על ידי ניתוחי השוואת קבוצות (Group comparison, באמצעות ניתוח SEM), שאיפשרו לבדוק גם את ההבדלים בין אנשים החיים בעוני אובייקטיבי (מדד קו העוני) לבין אלו שאינם, וגם את ההבדלים בין אנשים המדווחים על עוני סובייקטיבי, לבין אלו שאינם. השוואות אלו התאפשרו על ידי כך שמודל המחקר נבנה בנפרד לכל אחת מהקבוצות האלו (כן / לא עוני אובייקטיבי; כן / לא עוני אובייקטיבי), ולאחר מכן, נערכה השוואת המודלים, בכל פעם בין שתי הקבוצות הרלוונטיות (אנשים בעוני לעומת אלו שאינם; ואנשים המדווחים על עוני סובייקטיבי לעומת אלו שאינם) בשני אופנים: עם וללא השוואת ערכי מקדמי הרגרסיה בין הקבוצות.

הניתוח העלה כי ההשערה אוששה במידה רבה, ונמצאו הבדלים מובהקים גם בין אנשים חיים בעוני לאנשים שאינם חיים בעוני, וגם בין אנשים המדווחים על עוני סובייקטיבי לבין אלו שאינם. בנוגע להשוואה הראשונה – בין אנשים בעוני (אובייקטיבי) לאלו שאינם, הניתוח העלה כי כאשר לא משווים ערכי מקדמי רגרסיה בין הקבוצות מתקבלים הערכים: $\chi^2 = 5.127, df = 2, p = .077$. לעומת זאת, כאשר כל מקדמי הרגרסיה שווים בשתי הקבוצות, $\chi^2 = 30.425, df = 15, p < .05$, ההבדל בין המודלים הוא: $\chi^2 = 25.298, df = 13, p < .05$. בנוגע להשוואה השנייה – בין אנשים המדווחים על עוני (סובייקטיבי) לאלו שאינם, הניתוח העלה כי כאשר לא משווים ערכי מקדמי רגרסיה בין הקבוצות, מתקבלים הערכים: $\chi^2 = 6.258, df = 2, p < .05$. לעומת זאת, כאשר כל מקדמי הרגרסיה שווים בשתי הקבוצות, $\chi^2 = 33.204, df = 15, p < .01$, ההבדל בין המודלים הוא $\chi^2 = 26.946, df = 13, p < .05$, והוא מובהק.

כדי לבדוק את מקור ההבדלים, כלומר – באלו קשרים ספציפיים בין משתני המחקר, מתקיים אפקט המיתון של השתייכות לקבוצה זו או אחרת (כן / לא עוני אובייקטיבי; כן / לא עוני סובייקטיבי), נערכו בדיקות של מקור האפקט באמצעות 'אילוצים' (constraints). בדיקות אלו העלו כי מקור ההבדלים במודל המחקר בין אנשים חיים בעוני (אובייקטיבי) לבין אלו שאינם, טמון בקשר שבין המשתנים שייכות קהילתית ושביעות רצון מהחיים (בלבד), הקיים בצורה חזקה יותר, באופן מובהק, בקרב אנשים חיים בעוני. לעומת זאת, מקור ההבדלים במודל המחקר בין אנשים המדווחים על עוני (סובייקטיבי) לבין אלו שאינם מדווחים על כך, טמון בקשרים רבים שבין המשתנים, שמונה במספר, כאשר במחציתם האחת – הקשר בין המשתנים חזק יותר באופן מובהק בקרב אנשים המדווחים על עוני, ובמחציתם השנייה – הקשר חזק יותר באופן מובהק בקרב אנשים המדווחים על כך שהם אינם חיים בעוני. לוח 3 מציג את התוצאות שהתקבלו.

לוח 3. בדיקת האפקט הממתן של עוני אובייקטיבי וסובייקטיבי

משתנים שהקשר ביניהם מאופיין במיתון	מקדמי הרגרסיה		קבוצת המחקר שבה מתקיים קשר חזק יותר
	בקרב אנשים החיים בעוני	בקרב אנשים שאינם חיים בעוני	
עוני אובייקטיבי			
שייכות קהילתית ושביעות רצון מהחיים	B=.362, SE=.10, β=.223, p<.001	B=.128, SE=.03, β=.097, p<.001	אנשים החיים בעוני
עוני סובייקטיבי			
שייכות קהילתית ושביעות רצון מהחיים ¹	B=.202, SE=.05, β=.159, p<.001	B=104, SE=.02, β=.08, p<.01	אנשים המדווחים על עוני
תמיכה רגשית מקהילת מגורים ושביעות רצון מהחיים	B=.171, SE=.04, β=.231, p<.001	B=.116, SE=.02, β=.179, p<.001	אנשים המדווחים על עוני
שייכות קהילתית ורווחה אישית	B=.084, SE=.03, β=.159, p<.001	B=.045, SE=.02, β=.08, p<.05	אנשים המדווחים על עוני
שייכות קהילתית ותמיכה מקהילת השתייכות משמעותית	B=.934, SE=.06, β=.55, p<.001	B=.818, SE=.06, β=.491, p<.001	אנשים המדווחים על עוני
תמיכה רגשית מהמשפחה ובדידות	B=-.146, SE=.06, β=-.134, p<.01	B=-.254, SE=.04, β=-.208, p<.001	אנשים שאינם מדווחים על עוני
תמיכה רגשית מהמשפחה ושביעות רצון מהחיים	B=.176, SE=.04, β=.23, p<.001	B=.286, SE=.02, β=.257, p<.001	אנשים שאינם מדווחים על עוני
תמיכה רגשית מהמשפחה ורווחה אישית	B=.05, SE=.02, β=.158, p<.01	B=.101, SE=.01, β=.292, p<.001	אנשים שאינם מדווחים על עוני
שייכות קהילתית ותמיכה מקהילת מגורים	B=.688, SE=.07, β=.403, p<.001	B=849, SE=.06, β=.425, p<.001	אנשים שאינם מדווחים על עוני

^{*} $p <.05$, ^{**} $p <.01$, ^{***} $p <.001$

¹ אפקט מיתון הזהה לזה שהתקבל מהאינטראקציה בניתוח הנתב

כפי שניתן לראות מלוח 3, ברוב המקרים בהם נבחנים משתנים המייצגים את השפעתה של הקהילה על חייהם של האנשים, בין אם מדובר במדדים הנוגעים לשאיכות קהילתית או בתמיכה המתקבלת ממנה, הקשרים שהם מקיימים עם משתנים אחרים (לרוב – משתני הרווחה: רווחה אישית, בדידות, ושביעות רצון מהחיים), מתקיימים באופן חזק יותר בקרב אנשים החיים בעוני (הן אובייקטיבי, והן סובייקטיבי). כלומר, קבוצת מחקר זו נתרמת מקהילתה באופן המגביר את רווחתה, יותר מאשר נתרמים קבוצת האנשים שאינם חיים בעוני. לעומת זאת, ברוב המקרים בהם גוברת רווחתם של האנשים שאינם חיים בעוני, מדובר בקשר שבין התמיכה המתקבלת מהמשפחה לבין מדדי הרווחה (ולא זו המתקבלת מהקהילה).

לבדיקת השערה מס. 5.1, בדבר ההבדלים בין רמות העזרה המצויה בקהילותיהם של המשיבים ($M=2.81$ $SD=1.27$), לבין רמות העזרה הרצויה בעיניהם ($M=3.33$ $SD=1.17$), נערך מבחן t תוך נבדקי הניתוח העלה כי ההשערה אוששה. נמצא הבדל מובהק בין רמות העזרה הרצויה למצויה: $t(1552) = 21.606$, $p < .001$. על מנת לבחון באילו מן הפרמטרים של משתני העזרה המצויה והרצויה טמונים ההבדלים, נערך ניתוח מסוג Wilcoxon הניתוח העלה כי ההבדלים בין הסיוע המצוי בקהילה לבין זה הרצוי הופיעו בכל אחד ואחד מ-9 הפרמטרים של הכלי. ערכי ה- Z נעו בין 11.91 ל-21.63, וכולם היו ברמת מובהקות של $p < .001$. ממוצעי הפריטים בכל אחד מהפרמטרים, העידו כי בכולם, רמות העזרה הקהילתית-הדדית שהאנשים מצפים לה בחיי קהילותיהם (ממוצעי פריטי העזרה נעו בין 3.11-2.37; וסטיית התקן – בטווח שבין 1.40-1.51), גבוהות יותר משמעותית, באופן מובהק, מרמות העזרה שאנשים מדווחים שמצויות כיום בקהילותיהם (ממוצעי פריטי העזרה נעו בין 3.64-2.66; וסטיית התקן – בטווח שבין 1.36-1.47). המצבים בהם המשיבים דיווחו על כך שקהילותיהם מגישות עזרה לחברי הקהילה ומשפחותיהם ('עזרה מצויה') בשכיחות הגבוהה ביותר היו מוות של אחד מחברי הקהילה, מצב בו אחד מחברי הקהילה יושב שבעה על מישהו מקרוביו, מצב של אשפוז ממושך של אחד מחברי הקהילה, מצב בו אחד מחברי הקהילה מגויס למילואים, ולידה בקרב אחת ממשפחות הקהילה. המצבים בהם המשיבים דיווחו על כך שהם היו רוצים שקהילותיהם יגישו עזרה לחברי הקהילה ומשפחותיהם ('עזרה רצויה') בשכיחות הגבוהה ביותר היו זהים למצבים הללו, ואליהם התווסף מצב נוסף – תקופה בה אחד מחברי הקהילה נמצא במצב בריאותי ירוד.

לבדיקת השערה מס. 5.2 בדבר תרומתם של המאפיינים הקהילתיים לרמות העזרה המצויה והרצויה, נערכו שני ניתוחי רגרסיה ליניארית (אחד לכל סוג עזרה). לוח 4 מציג את תרומת מאפייני הקהילה לניבוי שני סוגי העזרה.

לוח 4. ניתוחי רגרסיה היררכית להסבר השונות של עזרה מצויה ועזרה רצויה בקהילה

עזרה רצויה			עזרה מצויה		
ΔR^2	R^2	β	ΔR^2	R^2	β
צעד 1: משתני רקע דמוגרפיים					
.023	.023		.027	.027	
					גיל
		-.04			-.01
		.03			-.04
		.09**			.15***
		-.04			-.03
					שנות השכלה
		.12***			.10**
					עוני אובייקטיבי (קו עוני)
צעד 2: מאפיינים קהילתיים					
.117	.139		.151	.177	
		.05			.07*
					מקום מגורים (עירוני / קהילתי)
		.34***			.38***
					שייכות קהילתית

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

כפי שניתן לראות מהלוח, בהתאם להשערה, בניבוי העזרה המצויה, למשתנים הקהילתיים: סוג מקום מגורים ושייכות קהילתית, היתה תרומה מובהקת של 15 אחוזי שונות מוסברת, $F(2,934) = 85.573$, $p < .001$, Adjusted R square = .17. (זאת על גבי תרומתם של המשתנים הדמוגרפיים של המשיבים: גיל, מגדר, זוגיות, השכלה, ומשתנה העוני, שהיתה קרוב ל-3%). למשתנה שייכות קהילתית היתה התרומה הגדולה יותר מבין השניים.

בניבוי העזרה המצויה, המאפיינים הקהילתיים הוסיפו 12 אחוז שונות מוסברת למשתנים הדמוגרפיים, ותוספת זו הייתה מובהקת: $F(2,934) = 63.322$, $p < .001$, Adjusted R square = .13. במקרה הזה, תרומת המאפיינים הקהילתיים היתה מובהקת אך ורק תודות לתרומתו של משתנה השייכות הקהילתית. כלומר, תושבי מקומות מגורים קהילתיים ועירוניים לא נבדלו ביניהם ברמת העזרה שהם היו רוצים שקהילותיהן תספקנה עבורם, אך הם כן נבדלו ביניהם ברמה שבה העזרה הקהילתית מוגשת אצלם בפועל. בקרב תושבי מקומות מגורים קהילתיים, העזרה מוגשת במידה רבה יותר (בהיקפים ובתחומים רבים יותר), בהשוואה לתושבי מקומות מגורים עירוניים.

דיון

המחקר הנוכחי ביקש לבחון את מקומה של הקהילה בחייהם של האנשים כיום, כפונקציה המספקת סיוע ותמיכה לחבריה, ולהבין היכן עומד סיוע זה ביחס לסיוע שניתן בעבר מהמעטפת המשפחתית. זאת, גם תוך הבחנה בין כלל האוכלוסייה לאוכלוסיות של אנשים החיים בעוני, ונזקקים לסיוע זה יותר מכל. תאוריית ה"קהילתיות" עמדה ברקע המחקר, באשר היא מצביעה על מגמות שלפיהן, כיום, האנשים מצפים מהקהילות שאליהן הם משתייכים שתהיינה מרכזיות יותר בחייהן מבעבר ותמלאנה תפקידים חשובים, בדגש על עזרה הדדית וסולידריות חברתית-קהילתית (Etzioni, 2007, 2009, 2011; Meadowcroft, 2004; Viola, 2008). יחד עם זאת, טרם נבחנו סוגיות אלו, וטרם נבחן מקומה של הקהילה בחייהם של האנשים באופן אמפירי, המאפשר להבין מה הן ההשלכות של מגמות אלו. זאת בפרט, שלצידן ישנן מגמות הפוכות של תהליכי עיור מסיביים, המואצים גם הם בשנים האחרונות, ובהתאם להן, מתרחשת במקומות מגורים אלו התרופפות של מקומן של הקהילות בחייהם של האנשים (וול-טיסר ובליט-כהן, 2023; UN, 2018; OECD, 2025; Department of Economic and Social Affairs, 2018). בהתאם לכך, המחקר הנוכחי שם לו למטרה לבחון את מקומה של התמיכה הקהילתית והסיוע האינסטרומנטלי שהיא מעניקה לחבריה, ואת תרומתם לרווחתם של האנשים. זאת, גם תוך השוואת תרומה זו לתרומת התמיכה והסיוע המוענק לאנשים על ידי המעגלים המשפחתיים שלהם, כדי להבין האם אכן חלו התמורות המתוארות על-ידי תאוריית הקהילתיות באוכלוסייה הישראלית. בתוך כך, הוקדשה תשומת לב מחקרית גם להשתייכות לקהילות שאינן חולקות מקום מגורים משותף, אלא חולקות מכנה משותף משמעותי עבור חבריהן, כמו קהילות "קהילות הזדהות" (החולקות זהות אתנית דומה, אורח חיים דתי, וכדו'), או "קהילות אינטרס" החולקות מטרה משותפת, לרוב סביב צורך מרכזי שברצון לקדם יחד (כמו למשל: מענים עבור עולים חדשים, נפגעי התמכרויות, ונוער בסיכון. ר' סדן, 2009; Weil, 2005; Reed, 2012; Boehm & Cnaan, 2012). (2005).

על גבי בחינה זו, המחקר שם לו למטרה לבחון את האפקט הממתן של מציאות החיים בעוני, הן זה האובייקטיבי (על-פי מדד העוני המקובל בישראל), והן זה הסובייקטיבי – המשקף את תחושותיהם של האנשים ותפיסת המציאות שלהם. זאת, מתוך הבנה שמצוקות נוספות מתעצמות בקרב אנשים החיים בעוני, המצויים פעמים רבות במצבים של "הצטלבות מיקומי שוליים", בנקודת המפגש בין החיים בעוני לבין המצוקות האחרות שהם חווים (בין אם בעקבותיו ובין אם לאו), ונמצאים בנגישות נמוכה יותר לערוצי הסיוע (Bixby, 2024; Krumer-Nevo, 2015).

ממצאי המחקר העלו כי משתני התמיכה הקהילתיים אכן מנבאים עלייה ברווחתם של האנשים, על שלושת מדדיה: בדידות, רווחה אישית ושביעות רצון מהחיים. בין המשתנים האלו נכללו: שייכות קהילתית, ותמיכה רגשית הן מקהילת המגורים והן מקהילת השתייכות משמעותית נוספת. בדומה לכך, גם תמיכה הרגשית מהמשפחה ניבאה עלייה ברווחתם של משתתפי המחקר. ממצאים אלו עלו בקנה אחד עם הספרות המתארת כי תמיכה מהמעטפת החברתית והמשפחתית מגבירה רווחה אישית ושביעות רצון מהחיים (Ekas et al., 2010; Emerson et al., 2021; Newman et al., 2018; Wang et al., 2016) ומפחיתה בדידות (Lee & Goldstein, 2016; Kwag et al., 2011; Yildirim & Emerson et al., 2021; Kocabiyik, 2010).

למקום המגורים והסיוע האינסטרומנטלי לא היתה תרומה מובהקת להסבר השונות של מדדי הרווחה, ו/או לקשרי התיווך בין המשתנים התלויים למדדי הרווחה. באשר למקום המגורים, תרומתו התבררה לאחר מכן בהיבט של העזרה המצויה והרצויה בקהילה, כפי שנרחיב להלן. באשר למדדי הסיוע האינסטרומנטלי, הדבר מפתיע לאור הספרות הדנה בתרומתו של סיוע זה לרווחתם של האנשים (Yun & Beehr, 2023), וגם לאור הקשרים החזקים שנמצאו בקורלציות המקדימות, ביניהם לבין מדדי הסיוע. נראה כאמור כי ישנם משתנים נוספים המשפיעים על הקשרים הללו, באפקט מתווך או ממתן, אך שהבחינה שלהם לא נכללה במחקר הנוכחי. אחת האפשרויות למשתנים מתערבים שלא נבדקו במחקרנו היא משך הזמן של הסיוע הניתן. הספרות מתייחסת לכך שלעיתים, בשונה מהמצופה, הסיוע האינסטרומנטלי לא תורם לרווחתם של האנשים המקבלים אותו. היא מציעה כהסבר לכך את האפשרות שבשונה מתמיכה רגשית, הסיוע האינסטרומנטלי משפר את רווחתם של האנשים רק לאחר שהוא ניתן לאורך זמן, בתקופה ממושכת. בפרקי זמן קצרים אם כן, קשה לראות את השפעתו (Reinhardt et al., 2006). הסבר זה יכול להתאים לכך שהמשיבים נשאלו על סיוע שהם קיבלו יחסית לאחרונה, ואשר ייתכן והוא ניתן באופן אקוטי, למשך זמן קצר, בייחוד אם האירוע המשברי עצמו היה קצר (לדוג' – אשפוז). כאמור, דרושה בחינה נוספת שתביא בחשבון את ממד הזמן של הסיוע הניתן.

גם באשר להשוואה שנעשתה בין תרומתה של התמיכה הרגשית מהמעטפת המשפחתית, לבין תרומתה של המעטפת הקהילתית (מקהילת המגורים, וקהילה משמעותית נוספת, גם יחד), התגלו ממצאים מעניינים. כאמור, כפי שהעלנו בפתח המאמר (והוספנו וחידדנו בפתח פרק זה), ישנן מגמות הפוכות בדבר התחזקותה או היחלשותה של התמיכה הקהילתית – כשלעצמה, בכלל, וגם בהיבט ההשוואתי לתמיכה הניתנת מהמעטפת המשפחתית, בפרט.

ממצאי המחקר תומכים במגמה השנייה המופיעה בספרות המקצועית, ולפיה, תהליכי עיור מואצים של העשורים האחרונים החלישו את מקומן של הקהילות בחייהם של האנשים (וול-טיסר ובלית-כהן, 2023 ; UN Department of Economic and Social Affairs, 2018). כמו כן, הספרות מצביעה על נטייתם של האנשים לקבל תמיכה וסיוע מבני משפחותיהם, על-פני הנטייה לפנות למעטפת הקהילתית, ועל כך שלוו הראשונה, ישנה יכולת רבה יותר להגביר את רווחתם האישית (לדוגמא: Ben-Shlomo et al., 2019; Skvirsky et al., 2018). זאת משום שלעיתים, תחושות של בושא מקבוצת השווים בקהילה ורצון בהסתרה, מונעים מהאנשים לשתף אודות נושאים בהם הם זקוקים לקבל תמיכה, ולכן הם מעדיפים לפנות למעטפת המשפחתית ולשתף אותה (Benyamini et al., 2017; Remennick, 2000).

עם זאת, כאשר נערך הניתוח המוכלל יותר של מערך משתני המחקר, שכלל בדיקה של אפקט המיתון על-ידי מדדי העוני על הקשרים בין משתנה השייכות הקהילתית ומדדי התמיכה והסיוע לבין מדדי הרווחה, הניתוח הראה כי ההשערה בדבר השפעתו של אפקט זה אוששה. מניתוח המיתון עלתה תמונה לפיה ברובם המוחלט של מקרי המיתון שהתקבלו בניתוח, הקשרים בין משתני השייכות הקהילתית והתמיכה הקהילתית לבין מדדי הרווחה, היו חזקים יותר בקרב אנשים חיים בעוני, בהשוואה לאלו שאינם. לחלופין, במקרה של קבלת תמיכה מהמעטפת המשפחתית, הניתוח הראה כי היא קשורה לרווחה במידה רבה יותר, דווקא אצל אנשים שאינם חיים בעוני. דברים אלו עולים בקנה אחד עם הספרות אודות "הצטלבות מיקומי שוליים". ברגע שבעיות חברתיות מחריפות בעקבות העוני (וגם ההיפך הוא הנכון. ר' Bixby, 2024; Krumer-Nevo, 2015), אנשים חשים ללא מערכות תמיכה והגנה, ותחושות קשות של ניכור חברתי הולכות וגוברות. במקרה כזה, כאשר האנשים כן מקבלים תמיכה מהמעטפת הקהילתית שלהם המפחיתה את הניכור הקשה, ביכולתה להגביר את רווחתם, בצורה חזקה הרבה יותר (מוצפי-האלר, 2012 ; Lister, 2020). ניתן להבין זאת גם באמצעות מבט מעמיק נוסף על תאוריית הקהילתיות. בניתוח של המגמות שעליהן מצביעה תאוריה זו, מתאר בהם (1997) תהליכים שגם הם הפוכים – של התרופפות המרכיב הקהילתי בחייהם של האנשים, ולאחר מכן – התחזקותו של מרכיב זה, שהתרחשו בעשורים האחרונים, האחד לאחר השני. התהליך הראשון של "התרופפות המרכיב הקהילתי" בחייהם של האנשים התרחש בעשורים האחרונים של המאה הקודמת. בתקופה זו, החלה רווחת התחושה שחיי הקהילה עלולים להגביל את חירותו של הפרט, ולדכא את התפתחותו האישית. לפיכך, על רקע הרצון להגשמה עצמית שהחל להתחזק על חשבון הערכים הקולקטיביסטיים, כמו גם מגמות של התפתחות העיור והתיעוש שאיפשרו לאנשים להתנתק ממקומות המגורים הקהילתיים יותר בקלות, ולהתפתח אישית ותעסוקתית אל מחוצה להם, האנשים צמצמו מאד את מקומן של הקהילות בחייהן. לאחר זאת, החלו תהליכים הפוכים של

"התחזקות המרכיב הקהילתי" בחייהם של האנשים. בהם מתאר זאת כתוצאה של תחושה ש"המטוטלת נעה בכיוון רדיקלי מידי לקצה של האינדיבידואליות" (עמ' 41). כלומר, התפיסה שחיי הקהילה עלולים להגביל את חירותו של הפרט, הביאה לתהליך קיצוני מידי של התנתקות מהקהילה, ואז התברר חסרונה של הקהילה בחייהם של האנשים, שוויתרו על הרווחים החשובים שהיא הביאה איתה. בשלב הזה, אין אמנם רצון להחזיר את המטוטלת לקצה הראשון של הקהילתיות, אך כן לקרב אותו לכיוון הזה, עד למציאת איזון חיובי, המפיק את המירב מחיי הקהילה, הסולידריות ההדדית והעזרה שהיא יכולה להציע לחבריה, התמיכה והסיוע, ומבלי להרגיש שהדבר בא על חשבון צרכיו של הפרט. איזון זה מופיע בדמות יישובים קהילתיים שהחלו להיבנות מחדש, אך גם במקומות עירוניים, המפתחים יוזמות ומבנים ארגוניים של מרכזים קהילתיים, בתי-ספר קהילתיים, ובכלל – רשתות חברתיות קהילתיות פעילות (כמובהר לעיל – אין הכוונה לרשתות וירטואליות, אלא להתארגנויות קהילתיות, ומערכות תמיכה חברתיות; בהם, 1997).

בהתבונן על תאוריה זו, ובמגמה להבין כיצד התבררה שאלת המחקר בדבר מקומה של המעטפת הקהילתית בחייהם של האנשים, אל מול מקומה של המעטפת המשפחתית, והאם נכון להיום "טוב שכן קרוב" או "אח (שייתכן והוא עשוי להיות – רחוק"?)", ניתן להבין שהתשובה עשויה להשתנות בהתאם לשני פרמטרים מרכזיים, שכל אחד מהם גורם למטוטלת לעצור במיקום שונה, ולהגיע לאיזונים המתבססים על מינונים שונים של מקומן של המעטפת הקהילתית והמעטפת המשפחתית בחייו של הפרט. הראשון הוא מצבם הכלכלי של האנשים. כאמור, בקרב אנשים חיים בעוני, בלטה תרומתם של משתני התמיכה הקהילתיים להגברת רווחתם, יותר מאשר אנשים שאינם חיים בעוני. הפרמטר השני הוא מקום המגורים. מאחר והוא לא נכלל במודל המחקר, על-פי המלצת התוכנה, לא התבררה השפעתו על ההבדלים בין תרומת תמיכת המעטפת הקהילתית לזו המשפחתית, אך ממצאי הניתוחים הבאים, הנוגעים לדפוסי העזרה בקהילה, כן שפכו אור על סוגייה זו. משיבים הגרים במקומות קהילתיים (לעומת עירוניים), ומרגישים שייכות רבה יותר לקהילותיהם, דיווחו על עזרה קהילתית (מצויה, בפועל), רבה יותר ממשיבים המתגוררים במקומות עירוניים. לצד זאת שניתן להניח כי מי שהיה מעוניין בחיי קהילה משמעותיים, בחר מלכתחילה לגור שם, יש לזכור שלעיתים בחירת מקום המגורים מורכבת יותר, ומכילה גם שיקולים נוספים, ועל כל פנים, המחקר הנוכחי מספק תמונת מצב אודות כלל תושבי מקומות אלו, באשר היו שיקוליהם.

יתרה מזאת, מממצאי המחקר עולה כי כלל משיבי המחקר, תושבי המקומות הקהילתיים והעירוניים גם יחד, היו רוצים שקהילותיהן תגשנה עזרה במידה רבה יותר באופן משמעותי, מזו המצויה כיום. כלומר, גם אם נכון להיום, חלקם הגדול של משתתפי המחקר מסתייעים יותר בבני משפחותיהם, הם מעידים על כך שהם אינם מסתייעים מספיק בקהילותיהם, כפי שהיו רוצים, והם היו חפצים שמידת הסיוע הזו תגבר במידה רבה. זאת ועוד, יש לשים לב לכך שמשתנה מקום המגורים (קהילתי / עירוני) ניבא אך ורק את העזרה המצויה, ולא את זו הרצויה. כלומר, במקומות קהילתיים, העזרה ההדדית המוגשת בין חברי

הקהילה רבה יותר מאשר במקומות עירוניים, אך כשכולם נשאלים אודות העזרה הרצויה, הם חפצים בעזרה רבה מאד באותה המידה, ללא הבדלים הנובעים מסוג מקום המגורים.

כלומר, אם נסכם זאת, במקומות קהילתיים מוגשת כיום עזרה קהילתית באופן משמעותי יותר מאלו שאינם, אך תושבי מקומות המגורים שאינם קהילתיים היו חפצים בעזרה קהילתית רבה, באותה המידה כמו תושבי המקומות הקהילתיים. מידע זה חשוב שיובא בפני עובדים סוציאליים העורכים התערבויות קהילתיות. הנחת היסוד הרווחת היא שיש להפעיל התערבויות קהילתיות באופן אינטנסיבי, בקרב מי שבחרו במקום מגורים המאופיין באינטנסיביות של חיי קהילה, באופן תואם. אך יש להבין שגם חברי מקומות המגורים העירוניים היו רוצים שהקהילתיות, לפחות בהיבט של העזרה הקהילתית, תהיה מוגברת יותר אצלם מכפי שהיא היום. הדבר כאמור צריך עדיין להיעשות בהתאם לאופייה של הקהילה, בתיאום ציפיות עם חבריה, בנוסחות המקובלות, ובקצב התהליכים הקהילתיים שיתאים לה. אך נראה שיש צורך בהצבת יעדים שיובילו אל עבר חיי קהילה משמעותיים יותר מכפי שהם היום, במקומות העירוניים.

סיכום: מגבלות המחקר, תרומה תאורטית והמלצות לפרקטיקה

המחקר הנוכחי הינו מחקר מתאמי בנקודת זמן מסוימת, וגם כאשר הוא בוחן משתנים קהילתיים, הוא עושה זאת מנקודת מבטו של הפרט – המשיב על תפיסותיו ביחס למעגלי התמיכה המשפחתיים והקהילתיים שלו. המלצתנו היא לערוך מחקר המשך שיבחן את הסיוע והתמיכה הקהילתיים, גם מנקודת מבטם של אנשי המקצוע המובילים תהליכים אלו – בדגש על העובדים הסוציאליים הקהילתיים. לצד מגבלה זו, תרומתו התאורטית של המחקר היא בתיקוף אמפירי עדכני של תאוריית הקהילתיות, ובתוך כך – דגש על שני היבטים חשובים שטרם נחקרו: 1) בחינת השאלה – האם מקומה של הקהילה בחייו של הפרט אכן מחליף במידת מה את מקומה של המשפחה, בהיבט של התמיכה והסיוע שהעניקה בעבר? 2) בחינת השאלה – האם תאוריית הקהילתיות והמגמות שהיא מתארת אודות מקומה המרכזי של הקהילות בחייהם של האנשים, תקפות יותר בקרב אוכלוסיות של אנשים חיים בעוני?

המענה על השאלה הראשונה היה שמקומה של התמיכה המשפחתית עודנה מרכזי יותר בחייהם של האנשים, אל מול התמיכה הקהילתית. עם זאת, חקירה זו הניבה תשובה מורכבת יותר, שאיפשרה להבין את מקומה של התמיכה הקהילתית בחייהם של האנשים במספר היבטים. הראשון נגע לכך שבקרב אנשים בעוני, התמיכה הקהילתית קשורה בהגברת מדדי הרווחה במידה רבה יותר מאשר אנשים שאינם חיים בעוני (לעומת התמיכה המשפחתית – שבנוגע אליה, הגברת מדדי הרווחה היתה גבוהה יותר דווקא בקרב אנשים שאינם חיים בעוני). בתוך כך גם למעשה ניתן המענה על השאלה השנייה, הנוגעת לבחינה האמפירית של תאוריית הקהילתיות בקרב אנשים חיים בעוני, כאשר התשובה היא שהיא תקפה אצלם אף יותר מאשר אנשים שאינם חיים בעוני.

ההיבט השני נגע לכך שלתמיכה המתקבלת מהקהילות משמעותיות בחייהם של האנשים שאינן תלויות מקום, אלא תלויות מרכיב מהותי בזהות שלהם, או תלויות אינטרס משותף שהם מתלכדים על מנת לקדם אותו, ישנה תרומה לרווחתם של האנשים, הוזהר לזו של התמיכה המתקבלת מקהילת המגורים. למעשה, הבנה זו משלימה את קודמתה – בנוגע למקומה של התמיכה המשפחתית. ניתן להניח שבראשית המגמות של הקהילתיות, לאחר שאנשים התנתקו ממגורים במבנה משפחתי מלוכד, מקומה של הקהילה יכול היה למלא חלל שנוצר במקומה של המשפחה. עם זאת, ועם התפתחות הטכנולוגיה ואפשרויות התקשורת בין האנשים שזמינותן והפלטפורמות השונות שלהן הולכות ומתחזקות, נראה שגם אם נוצר ריחוק גיאוגרפי ממשפחות המוצא, התמיכה הרגשית מגשרת עליו, ומצליחה להגיע לאנשים לא פחות (ואף יותר) מזו המתקבלת מקהילת המגורים. מסיבה זו, גם התמיכה המתקבלת מהקהילה המשמעותית הנוספת (שאיננה קהילת המגורים), מצליחה להתעלות על מרחק גיאוגרפי, ולהשתוות לתמיכה המתקבלת מקהילת המגורים. יש להניח שבמקרה של הסיוע האינסטרומנטלי, הכולל מתן עזרה פיזית יום-יומית, ממצאים השוואתיים היו עשויים להצביע על תמונה שונה, שכן, במקרה זה, ישנו יתרון לקרבה הגיאוגרפית. כאמור, במחקר הנוכחי, תרומתם של משתני הסיוע האינסטרומנטלי שהופיעה בקורלציות, נעלמה בניתוח הניתב, ולכן בחינה זו לא התאפשרה, וההמלצה היא להמשיך ולבחון אילו משתנים מתערבים (מתווכים או ממתנים), מצויים בתווך שבקשר בין משתני הסיוע האלו למדדי הרווחה.

ממצאי המחקר עולות גם תרומות המחקר לפרקטיקה. ראשית, תרומתן של התמיכה הרגשית והקהילתית לרווחתו של הפרט, מחייבת עבודה טיפולית מערכתית עם אנשים החווים מצוקות ומשברי חיים שונים, שתגייס גם את המערכות המשפחתיות בחייו, וגם את אלו הקהילתיות. שנית, זאת – תוך תשומת לב לכך שתמיכה קהילתית יכולה (וצריכה) להתקבל גם מהקהילות המשמעותיות בחייו של הפרט, בייחוד, כמובן, אלו הנוגעות לבעיות שאיתן הוא מתמודד. עובדים סוציאליים קהילתיים אמונים על חיבור של הפרט למערכות קהילתיות כאלו, הנותנות מענה לבעיות הסוציאליות השונות, ועל יצירתן – במידה והן אינן קיימות. שלישית, תשומת לב רבה עוד יותר צריכה להינתן לאוכלוסיות החיות בעוני, לחבר אותן למעגלי תמיכה קהילתיים קיימים, או כאמור, ליצור אותם – בהעדרם, כדי להגביר את רווחתם על כל מדדיה: העלאת הרווחה האישית ושביעות הרצון מהחיים, והפגת הבדידות. רביעית, יש להבין שתמיכה קהילתית וסיוע אינסטרומנטלי נצרכים גם בקרב אנשים החיים במקומות מגורים שאינם קהילתיים. מקובל להניח שאנשים הבוחרים מקומות מגורים כאלו פחות מעוניינים שלקהילה יהיה מקום מרכזי בחייהם. ממצאי המחקר מראים שלפחות בהיבט של הסיוע הקהילתי, הם היו מעוניינים בסיוע בהיקף רחב יותר בהרבה מהסיוע הניתן כיום (או שכמעט ולא ניתן), ושהם אינם שונים מתושבי מקומות המגורים הקהילתיים, ברמות שהם שואפים שאליהן יגיע הסיוע הקהילתי.

לבסוף, על העובדים הסוציאליים לשים לב לתחומים בהם אנשים מעוניינים להסתייע בקהילותיהם (לידות, מילואים, חולי ממושך ואשפוז, תמותה ושבעה), ולפתח ערוצי תמיכה בתחומים האלו, כפי שצוין שקיים גם כיום בתוכניות קהילתיות (כמו "אשכולות קהילתיים", "אם לאם", "שכנות טובה", וכדו'. ראו לעיל), אם כי כיום הן מתקיימות בהיקפים קטנים יחסית, שיש להרחיבם. כאמור, כאשר הדברים נוגעים לסיוע פיזי ישנה חשיבות לקרבה הגיאוגרפית. במקרה זה, אכן "טוב שכן קרוב מאח דחוק", משום שהסיוע המוגש הוא לעיתים רבות יום-יומי וממשי, ונראה שמסיבה זו, הסיוע המצוי, רב יותר במקומות קהילתיים לעומת אלו שאינם. דברים אלו צריכים להתברר בתהליך קהילתי, שיעשה שימוש בעקרונות מודל הפיתוח המקומי (Rothman, 1996, 2007), ויתאים את ההתערבויות הקהילתיות לציפיותיהם של האנשים מקהילותיהם ולנורמות הקהילתיות של העזרה ההדדית והתמיכה שברצונם לבסס.

רשימת מקורות

- אנדבלד, מ., הלר, א., כראדי, ל., וקסיר (קלינר), נ. (2021). רמת החיים, העוני והאי-שוויון בהכנסות – 2018-2019 ואומדן ל-2020. הביטוח הלאומי, מינהל המחקר והתכנון.
- https://www.btl.gov.il/Publications/oni_report/Documents/oni2019.pdf
- בהם, א. (1997). קהילה – דגמים משתנים. בתוך: ה. שמיד (עורך), המינהל הקהילתי: מגמות ותמורות (39-58). מרכז ציפורי.
- בהם, א., וכהן, א. (2012). פיתוח מיזם (פרויקט) קהילתי. בתוך: מ. חובב, א. לונטל, וי. קטן, (עורכים). עבודה סוציאלית בישראל (עמ' 238-257). קו אדום- הקיבוץ המאוחד.
- המחלקה לעבודה קהילתית רעננה, האגף לשירותים חברתיים (2018). נדלה מתוך:
- <https://www.raanana.muni.il/Lists/List15/CustomDispForm.aspx?ID=1793>
- וול-טיסר, א., ובלית-כהן, ע. (2023). משמעויות של קהילה בשכונה בעיר בעידן החדש. חברה ורווחה, מ"ג(1), 65-89.
- לאור, ג., בליט-כהן, ע., וכהן, א. (2016). הטמעת הגישה הקהילתית במחלקות לשירותים חברתיים במסגרת תכנית הרפורמה: תדריך ליועץ/ת. משרד הרווחה והשירותים החברתיים.
- מוצפי-האלר, פ. (2012). אסתי: פרשנות חתרנית למציאות מגבילה. בתוך: נ. שטדלר (עורכת), בקופסאות הבטון: נשים מזרחיות בפריפריה הישראלית. (עמ' 143-165)
- סדן, א. (2009). עבודה קהילתית: שיטות לשינוי חברתי. הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- קורן-לורנס, נ. (2023). צעירים חסרי עורף משפחתי – בין ממשלה, רשות וקהילה. ק.מ.ה, אורנים.
- קסיר (קלינר), נ., פינס, ר., ופלאם (2024). דוח ממדי העוני והאי-שוויון בהכנסות – 2023. הביטוח הלאומי, מינהל המחקר והתכנון.

https://www.btl.gov.il/Publications/oni_report/Documents/dohaoni2023.pdf

Abu-Bader, S., & Gottlieb, D. (2009). Poverty, education and employment among the Arab-Bedouin society: A comparative view. *ECINEQ WP 2009*.

Abu-Raiya, H., Sasson, T., & Russo-Netzer, P. (2021). Presence of meaning, search for meaning, religiousness, satisfaction with life and depressive symptoms among a diverse Israeli sample. *International Journal of Psychology*, 56(2), 276-285.

<https://doi.org/10.1002/ijop.12709>

Alcañiz, M., Riera-Prunera, M. C., & Solé-Auró, A. (2020). "When I retire, I'll move

- out of the city”: Mental well-being of the elderly in rural vs. urban settings. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(7), 1-14.
<https://doi.org/10.3390/ijerph17072442>
- Barkin, J. L., Beals, L., Bridges, C. C., Ezeamama, A., Serati, M., Buoli, M., Erickson, A., Chapman, M., & Bloch, J. R. (2021). Maternal functioning and depression scores improve significantly with participation in Visiting Moms® Program. *Journal of the American Psychiatric Nurses Association*, 27, 54-63. <https://doi.org/10.1177%2F1078390319877444>
- Bauman, Z. (2013). *Community: Seeking safety in an insecure world*. Cambridge: John Wiley & Sons.
- Benyamini, Y., Gozlan, M., & Weissman, A. (2017). Normalization as a strategy for maintaining quality of life while coping with infertility in a pronatalist culture. *International Journal of Behavioral Medicine*, 24(6), 871-879.
<https://doi.org/10.1007/s12529-017-9656-1>
- Bixby, L. E. (2024). Intersectional inequalities: How socioeconomic well-being varies at the intersection of disability, gender, race-ethnicity, and age. *Research in Social Stratification and Mobility*, 91, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2024.100938>
- Boehm, A., & Cnaan, R. A. (2012). Towards a practice-based model for community practice: Linking theory and practice. *Journal of Sociology & Social Welfare*, 39(1), 141-168.
- Boehm, A., Darawshy, N. A. S., & Boehm-Tabib, E. (2018). Social workers and politics: Direct political involvement and encouragement of client involvement in politics. *Journal of Sociology & Social Welfare*, 45, 3-24.
- Boehm, A., & Staples, L. H. (2002). The functions of the social worker in empowering: The voices of consumers and professionals. *Social Work*, 47(4), 449-460.
<https://doi.org/10.1093/sw/47.4.449>
- Bookman, A. (2004). *Starting in our own backyards: How working families can build community and survive the new economy*. Routledge.

- Bradburn, N. M. (1969). *The structure of psychological well-being*. Chicago: Aldine.
- Buchbinder, E., Eisikovits, Z., & Karnieli-Miller, O. (2004). Social workers' perceptions of the balance between the psychological and the social. *Social Service Review*, 78(4), 531-552. <https://doi.org/10.1086/424543>
- Buckner, J.C. (1988). The development of an instrument to measure neighborhood cohesion. *American Journal of Community Psychology*, 16, 771-791. <https://doi.org/10.1007/BF00930892>
- Cao, W., Li, L., Zhou, X., & Zhou, C. (2015). Social capital and depression: Evidence from urban elderly in China. *Aging & Mental Health*, 19(5), 418-429. <https://doi.org/10.1080/13607863.2014.948805>
- Chen, L., & Cao, Q. (2020). Poverty increases the risk of incident cognitive impairment among older adults: a longitudinal study in China. *Aging & Mental Health*, 24, 1822-1827. <https://doi.org/10.1080/13607863.2019.1663491>
- Cohen, A., & Shenaar-Golan, V. (2018). What are social work students' perceptions of the community practice method?. *Journal of Community Practice*, 26(1), 23-40. <https://doi.org/10.1080/10705422.2017.1413022>
- Cohen, S., Underwood, L. G., & Gottlieb, B. H. (2000). *Social support measurement and intervention: A guide for health and social scientists*. Oxford University Press.
- Collom, E. (2007). The motivations, engagement, satisfaction, outcomes, and demographics of time bank participants: survey findings from a US system. *International Journal of Community Currency research*, 11(1), 36-83.
- Cwikel, J., Segal-Engelchin, D., & Niego, L. (2018). Addressing the needs of new mothers in a multi-cultural setting: An evaluation of home visiting support for new mothers—Mom to Mom. *Psychology, Health & Medicine*, 23(5), 517-524. <https://doi.org/10.1080/13548506.2017.1363896>
- Daley, M. R. & Avant, F. L. (2013). Down-home social work: A strengths-Based

- model for rural practice. In T. L. Scales, C. L. Streeter, & H. S. Cooper (Eds.), *Rural social work: Building and sustaining community capacity* (pp. 5-16). Hoboken: Wiley.
- Delgado, M., & Humm-Delgado, D. (2013). *Asset assessments and community social work practice*. Oxford University Press.
- Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75.
https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13
- Dubus, N. (2014). Permission to be authentic: An intervention for postpartum women. *Affilia*, 2, 43-55. <https://doi.org/10.1177/0886109913509539>
- Dunér, A., & Nordström, M. (2007). The roles and functions of the informal support networks of older people who receive formal support: A Swedish qualitative study. *Ageing & Society*, 27, 67-85. <https://doi.org/10.1017/S0144686X06005344>
- Ekas, N. V., Lickenbrock, D. M., & Whitman, T. L. (2010). Optimism, social support, and well-being in mothers of children with autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 40(10), 1274-1284. <https://doi.org/10.1007/s10803-010-0986-y>
- Emerson, E., Fortune, N., Llewellyn, G., & Stancliffe, R. (2021). Loneliness, social support, social isolation and wellbeing among working age adults with and without disability: Cross-sectional study. *Disability and Health Journal*, 14(1), 1-8.
<https://doi.org/10.1016/j.dhjo.2020.100965>
- Etzioni, A. (2009). Minorities and the national ethos. *Politics*, 29(2), 100-110.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-9256.2009.01345.x>
- Etzioni, A. (2011). Citizenship in a communitarian perspective. *Ethnicities*, 11, 336-349.
<https://doi.org/10.1177/1468796811407850>
- Etzioni, A. (2015a). Communitarianism. In M. T. Gibbons (Ed.), *The encyclopedia of political thought*. John Wiley & Sons, Ltd.
- Etzioni, A. (2015b). older Americans: the new normal Avant-grade. *International*

Journal of Contemporary Sociology, 52(1), 13-34.

Evans, M. A., & Feder, G. S. (2016). Help-seeking amongst women survivors of domestic violence: A qualitative study of pathways towards formal and informal support. *Health Expectations*, 19(1), 62-73. <https://doi.org/10.1111/hex.12330>

Filandri, M., Pasqua, S., & Struffolino, E. (2020). Being working poor or feeling working poor? The role of work intensity and job stability for subjective poverty. *Social Indicators Research*, 147, 781-803. <https://doi.org/10.1007/s11205-019-02174-0>

Gatti, F., & Procentese, F. (2021). Local community experience as an anchor sustaining reorientation processes during COVID-19 pandemic. *Sustainability*, 13(8), 1-19. <https://doi.org/10.3390/su13084385>

Gelkopf, M., Berger, R., Bleich, A., & Silver, R. C. (2012). Protective factors and predictors of vulnerability to chronic stress: A comparative study of 4 communities after 7 years of continuous rocket fire. *Social Science & Medicine*, 74(5), 757-766. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2011.10.022>

Gerber, Y., Koton, S., Goldbourt, U., Myers, V., Benyamini, Y., Tanne, D., & Drory, Y. (2011). Poor neighborhood socioeconomic status and risk of ischemic stroke after myocardial infarction. *Epidemiology*, 22(2), 162-169. <https://doi.org/10.1097/EDE.0b013e31820463a3>

Giles, L. C., Glonek, F.V., Luszcz, M.A., & Andrews, R. (2005). Effect of social networks on 10 year survival in very old Australians: The Australian longitudinal study of aging. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 59, 574-579. <https://doi.org/10.1136/jech.2004.025429>

Gottlieb, B. H., & Bergen, A. E. (2010). Social support concepts and measures. *Journal of Psychosomatic Research*, 69(5), 511-520. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2009.10.001>

Gouin, J. P., da Estrela, C., Desmarais, K., & Barker, E. T. (2016). The impact of formal and

- informal support on health in the context of caregiving stress. *Family Relations*, 65, 191-206. <https://doi.org/10.1111/fare.12183>
- Gujarati, D., Porter, D., & Gunasekar, S. (2017). *Basic econometrics (5th edition)*. McGraw-Hill companies.
- Haj-Yahia, M. M. (2019). The Palestinian family in Israel. In M. M. Haj-Yahia, O. Nakash, & I. Levav (Eds.), *Mental health and Palestinian citizens in Israel* (pp. 97-120). Indiana University Press.
- Harris, T. A (2010). Stress-vulnerability model of mental disorder. In M. Webber, & J. Nathan, *Reflective Practice in Mental Health* (pp. 64-81). Jessica Kingsley Publishers.
- Hughes, M. E., Waite, L. J., Hawkley, L. C., & Cacioppo, J. T. (2004). A short scale for measuring loneliness in large surveys, results from two population-based studies. *Research on Aging*, 26(6), 655–672. <https://doi.org/10.1177/0164027504268574>
- Imran, M., Hosen, M., & Chowdhury, M. A. F. (2018). Does poverty lead to crime? Evidence from the United States of America. *International Journal of Social Economics*, 45, 1424-1438. <https://doi.org/10.1108/IJSE-04-2017-0167>
- Jacobson, W. B. (2001). Beyond therapy: Bringing social work back to human services reform. *Social work*, 46(1), 51-61. <https://doi.org/10.1093/sw/46.1.51>
- Joshi, S., Mooney, S. J., Rundle, A. G., Quinn, J. W., Beard, J. R., & Cerdá, M. (2017). Pathways from neighborhood poverty to depression among older adults. *Health & Place*, 43, 138-143. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2016.12.003>
- Krumer-Nevo, M. (2016). Poverty-aware social work: A paradigm for social work practice with people in poverty. *British Journal of Social Work*, 46(6), 1793-1808. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcv118>
- Krumer-Nevo, M. (2017). Poverty and the political: Wrestling the political out of and into social work theory, research and practice. *European Journal of Social Work*, 20(6), 811-822. <https://doi.org/10.1080/13691457.2017.1318264>

- Krumer-Nevo, M., & Komem, M. (2015). Intersectionality and critical social work with girls: Theory and practice. *British Journal of Social Work*, 45(4), 1190-1206.
<https://doi.org/10.1093/bjsw/bct189>
- Kudo, Y., & Saeki, K. (2013). Reasons for the creation of new social networks by the elderly after relocation. *Health*, 5(12a), 1-8. <http://dx.doi.org/10.4236/health.2013.512A005>
- Kulik, L. (2021). The centrality of resourcefulness in explaining wellbeing among financially challenged single mothers. *Journal of Family Social Work*, 24, 219-244.
<https://doi.org/10.1080/10522158.2020.1819500>
- Kwag, K. H., Martin, P., Russell, D., Franke, W., & Kohut, M. (2011). The impact of perceived stress, social support, and home-based physical activity on mental health among older adults. *The International Journal of Aging and Human Development*, 72(2), 137-154.
<https://doi.org/10.2190/AG.72.2.c>
- Landi, C., & Limongelli, P. E. (2020). “Let’s stay tuned”: analysis of a community social work project during the Covid-19 pandemic. *Relational Social Work*, 4(2), 61-68.
<https://dx.doi.org/10.14605/RSW422006>
- Larijani, T. T., Nayeri, N. D., Hamooleh, M. M., & Rezaee, N. (2015). Cancer patients’ perceptions of family psychological support: A qualitative study. *Modern Care Journal*, 12, 134-138.
- Lee, C. Y. S., & Goldstein, S. E. (2016). Loneliness, stress, and social support in young adulthood: Does the source of support matter?. *Journal of Youth and Adolescence*, 45(3), 568-580. <https://doi.org/10.1007/s10964-015-0395-9>
- Lemieux, C. M. (2014). Family treatment of individuals with substance use disorders. In S.L.A. A. Straussner, *Clinical work with substance-abusing clients* (pp. 303-325). Guilford Publications.
- Levy, D., & Itzhaky, H. (2011). The contribution of intervention programs to

- leadership development among Ethiopian immigrant women who engage in volunteer activity. *Social Development Issues*, 33(2), 46-60.
- Levy, D., Itzhaky, H, Zanbar, L., & Schwartz, C. (2012). Sense of cohesion among community activists engaging in volunteer activity. *Journal of Community Psychology*, 70, 735-746. <https://doi.org/10.1002/jcop.21487>
- Lister R. (2020). *Poverty* (2nd ed.). Polity Press.
- Martire, L. M., Lustig, A. P., Schulz, R., Miller, G. E., & Helgeson, V. S. (2004). Is it beneficial to involve a family member? A meta-analysis of psychosocial interventions for chronic illness. *Health Psychology*, 23(6), 599-611.
- McMillan, D. W. (2011). Sense of community, a theory not a value: A response to Nowell and Boyd. *Journal of Community Psychology*, 39, 507-519. <https://doi.org/10.1002/jcop.20439>
- Mulder, C. H., & Cooke T. J. (2009). Family ties and residential locations. Population. *Space and Place*, 15(4), 299–304. <https://doi.org/10.1002/psp.556>
- Mulder, C. H., & Malmberg, G. (2014). Local ties and family migration. *Environment and Planning A*, 46(9), 2195-2211. <https://doi.org/10.1068/a130160p>
- Nakhaie, R., & Arnold, R. (2010). A four year (1996–2000) analysis of social capital and health status of Canadians: The difference that love makes. *Social Science & Medicine*, 71, 1037-1044. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2010.05.033>
- Newbrough, J.R., & Chavis, D.M. (1986). Psychology sense of community. *Journal of Community Psychology*, 14, 3-5.
- Newman, A., Nielsen, I., Smyth, R., & Hirst, G. (2018). Mediating role of psychological capital in the relationship between social support and wellbeing of refugees. *International Migration*, 56, 117-132. <https://doi.org/10.1111/imig.12415>
- Norris, F. H., Baker, C. K., Murphy, A. D., & Kaniasty, K. (2005). Social support

- mobilization and deterioration after Mexico's 1999 flood: Effects of context, gender, and time. *American Journal of Community Psychology*, 36(1-2), 15-28.
<https://doi.org/10.1007/s10464-005-6230-9>
- Nouman, H., & Benyamini, Y. (2019). The contribution of social-environmental factors to the emotional adjustment of Israeli religious Jewish women coping with infertility. *Women & Health*, 59, 433-448. <https://doi.org/10.1080/03630242.2018.1492498>
- OECD (2025). *Redefining spatial planning and development in Israel*. OECD Regional Development Studies, OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/89036c98-en>.
- Parry, D. C. (2005). Work, leisure, and support groups: An examination of the ways women with infertility respond to pronatalist ideology. *Sex Roles*, 53(5-6), 337-346.
<https://doi.org/10.1007/s11199-005-6757-0>
- Pavelová, L. (2014). Community work or community social work?. *Revista de Asistență Socială*, 1, 7-15.
- Paykani, T., Zimet, G. D., Esmaeili, R., Khajedaluee, A. R., & Khajedaluee, M. (2020). Perceived social support and compliance with stay-at-home orders during the COVID-19 outbreak: evidence from Iran. *BMC Public Health*, 20(1), 1-9.
<https://doi.org/10.1186/s12889-020-09759-2>
- Perkins, D. D., & Long, D. A. (2002). Neighborhood sense of community and social capital: A multi-level analysis. In A. Fisher, C. Sonn, & B. Bishop (Eds.), *Psychological sense of community: Research, applications, and implications* (pp. 291-318). New York: Plenum.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Reed, B. G. (2005). Theorizing in community practice: Essential tools for building community, promoting social justice, and implementing social change. In M. Weil, M. Reisch, & M. L. Ohmer, *The handbook of community practice* (pp. 84-102). Sage Publications Inc.
- Reinhardt, J. P., Boerner, K., & Horowitz, A. (2006). Good to have but not to use: Differential

- impact of perceived and received support on well-being. *Journal of Social and Personal Relationships*, 23(1), 117-129. <https://doi.org/10.1177/0265407506060182>
- Remennick, L. (2000). Childless in the land of imperative motherhood: Stigma and coping among infertile Israeli women. *Sex Roles*, 43(11-12), 821-841. <https://doi.org/10.1023/A:1011084821700>
- Rothman, J. (2007). *Multi modes of intervention at the macro level. Journal of Community Practice*, 15(4), 11-40. https://doi.org/10.1300/J125v15n04_02
- Saleebey, D. (2006). *Strengths perspective in social work practice*. Allyn & Bacon.
- Scales, T. L., Streeter, C. L., & Cooper, H. S. (Eds.). (2013). *Rural social work: Building and sustaining community capacity*. John Wiley & Sons.
- Shmotkin, D. (1990). Subjective well-being as a function of age and gender: A multivariate look for differentiated trends. *Social Indicators Research*, 23(3), 201-230. <https://doi.org/10.1007/BF00293643>
- Skvirsky, V., Taubman-Ben-Ari, O., Ben-Shlomo, S., Azuri, J., & Horowitz, E. (2018). Are mothers a source of support for women entering fertility treatment?. *Health Care for Women International*, 39(7), 719-733. <https://doi.org/10.1080/07399332.2018.1424170>
- Solomon, Z., & Flum, H. (1988). Life events, combat stress reaction and post-traumatic stress disorder. *Social Science & Medicine*, 26(3), 319-325. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(88\)90396-6](https://doi.org/10.1016/0277-9536(88)90396-6)
- Sousa, L., & Rodrigues, S. (2009). Linking formal and informal support in multiproblem low-income families: the role of the family manager. *Journal of Community Psychology*, 37, 649-662. <https://doi.org/10.1002/jcop.20313>
- Spitzer, N., Segel-Karpas, D., & Palgi, Y. (2019). Close social relationships and loneliness: The role of subjective age. *International Psychogeriatrics*, 1-5. <https://doi.org/10.1017/S1041610219001790>

- Sung, K. T. (2001). Family support for the elderly in Korea: Continuity, change, future directions, and cross-cultural concerns. *Journal of Aging & Social Policy*, 12, 65-79.
https://doi.org/10.1300/J031v12n04_04
- Ullman, S. E., & Filipas, H. H. (2001). Correlates of formal and informal support seeking in sexual assault victims. *Journal of Interpersonal Violence*, 16(10), 1028-1047.
<https://doi.org/10.1177/088626001016010004>
- UN Department of Economic and Social Affairs (2018). The 2018 revision of world urbanization prospects. <https://www.un.org/en/desa/2018-revision-world-urbanization-prospects>
- Viola, F. (2004). *The links of community according to liberalism and communitarianism*. Department of Studies on Politics, Law and Society. University of Palermo.
- Wagner, D. (2019). Poverty and welfare in America: Examining the facts. ABC-CLIO.
- Wang, X. (2016). Subjective well-being associated with size of social network and social support of elderly. *Journal of Health Psychology*, 21(6), 1037-1042.
<https://doi.org/10.1177/1359105314544136>
- Wang, S. C., & Fowler, P. J. (2019). Social cohesion, neighborhood collective efficacy, and adolescent subjective well-being in urban and rural Taiwan. *American Journal of Community Psychology*, 63, 499-510. <https://doi.org/10.1002/ajcp.12324>
- Weil, M. (2005). Social planning with communities: Theory and practice. In M Weil, M., Reisch, & M. L. Ohmer, *The handbook of community practice* (pp. 215-243). Sage Publications Inc.
- Weiss-Gal, I. (2008). The person-in-environment approach: Professional ideology and practice of social workers in Israel. *Social Work*, 53(1), 65-75.
<https://doi.org/10.1093/sw/53.1.65>
- Yildirim, Y., & Kocabiyik, S. (2010). The relationship between social support and loneliness in Turkish patients with cancer. *Journal of Clinical Nursing*, 19, 832-839.
<https://doi.org/10.1111/j.1365-2702.2009.03066.x>

- Yun, M., & Beehr, T. (2023). Too much of a good thing? Curvilinear effect of instrumental social support on task performance via work engagement. *Applied Psychology*, 72(2), 674-696. <https://doi.org/10.1111/apps.12395>
- Zanbar, L., & Ellison, N. (2019). Personal and community factors as predictors of different types of community engagement. *Journal of Community Psychology*, 47(7), 1645-1665. <https://doi.org/10.1002/jcop.22219>
- Zanbar, L. & Itzhaky, H. (2014). The contribution of macro-intervention social worker to the success of volunteer community activists. *Voluntas*, 25(1), 92-108. <https://doi.org/10.1007/s11266-012-9333-6>
- Zanbar, L. & Nouman, H. (2021). Predictors of self-efficacy among residents of low-income neighborhoods: Implications for social work practice. *Journal of Social Work*, 21(3), 513-532. <https://doi.org/10.1177/1468017320911503>
- Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., & Farley, G. K. (1988). The multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment*, 52(1), 30-41. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa5201_2